

Pilotprojekt, Deltagardriven forskning på försöksgårdar

Projektledning:

Åsa Rölin Hushållningssällskapet i Värmland
Karin Svanäng Centrum för uthålligt Lantbruk, SLU.

Medverkande kontaktpersoner:

från Hushållningssällskapens försöksgårdar Stefan Lundmark, Hillshög, Maria Henriksson, Lilla Böslid, Jan Jansson, Rådde, Karl Delin, Logården, Per Ståhl, Klostergården samt från SLU Lennart Karlsson, Ekhaga.

Projektet har genomförts under 2007 och finansierats av Ekhagastiftelsen Dnr 2006-67

Innehåll

Introduktion

- Syfte och hypotes ...2
- Bakgrund...2

Material och metoder

- Beskrivning av de deltagande försöksgårdarna...3
- Deltagardrivna arbetsätt...14
- Arbetsmöten på varje försöksgård...14
- Gemensam fältdag...15
- Deltagare vid arbetsmöten...15

Resultat

- Tidsaxel...21
- Gemensamma spelregler...22
- Resultat från hjärnstorm vid arbetsmöten...24
- Redovisning av grupparbeten vid arbetsmöten...35
- Slut summering och slutrunda, hur har dagen varit?...48
- Redovisning av fältdag ...54
- Utvärdering av genomförda och pågående projekt på försöksgårdarna ...67
- Nätverk mellan försöksgårdar i framtiden...68
- Uppföljande samtal...68
- Strategisk plan...71

Diskussion med slutsats

- Ekologiskt lantbruk på försöksgårdar...74
- Hur man praktiskt kan arbeta deltagardrivet och vad deltagardrivet innebär...76

Litteraturlista

Publikationer inom projektet

Bilagor

1. Olika typer av projekt som kan finansieras av olika finansiärer

Foto: då inget annat anges Åsa Rölin

Pilotprojekt, Deltagardriven forskning på försöksgårdar

Introduktion

Ekhagastiftelsen har beviljat medel till ett pilotprojekt med syfte att utveckla metoden deltagardriven forskning och utveckling på ekologiska försöksgårdar. Tidsramen var från oktober 2006 fram till januari 2008. Hushållningssällskapet i Värmland har varit projektansvarig med CUL (Centrum för uthålligt lantbruk) på SLU som medsökande. Följande sex försöksgårdar var engagerade i projektet; Ekhaga försöksgård, Logården, Rådde gård, Klostersgården, Lilla Böslid och Hillshög.

Syfte och hypotes

Visionen är att med de ekologiska försöksgårdarna som lokala resurscentrum skapa förutsättningar för mötesplatser mellan lantbrukare och andra aktörer som berörs av ekologisk produktion.

Ett av syftena med projektet är att de ekologiska försöksgårdarna ska bli mer aktiva i den regionala utvecklingen av ekologisk produktion och uthållig livsmedelskonsumtion och fungera som dynamiska mötesplatser för olika aktörer. En stor del av utvecklingsarbetet inom ekologiska lantbruk görs ute på försöksgårdarna. Kunskapen om lokala och regionala förhållandena behövs för att bevara ekosystemens resurser och för att erhålla ökad förståelse vid utformningen av regionala livsmedelssystem. Syftet med det deltagardrivna arbetssättet runt försöksgårdarna är att alla som möts ska verka tillsammans för att förbättra situationen inom ett gemensamt intresseområde som kan ha betydelse för många aktörer i regionen, i det här fallet ekologiskt lantbruk.

Projektets hypotes är att de aktörer som berörs kan ta fram varaktiga lösningar med försöksgården som bas och sätta in dem i sitt lokala sammanhang. Arbetet ska vara deltagardrivet för att få tillstånd mer varaktiga förändringar och effektiv kunskapsförmedling. De mest intressanta frågorna ska kunna utvecklas till samordnade ansökningar i projekt med flera försöksgårdar och deltagare.

Projektets målsättning är att arbeta fram en plan för deltagardriven forskning och utveckling på de ekologiska försöksgårdarna. En förhoppning är att idéer från pilotprojektet ska skapa samarbeten och resultera i projektansökningar med deltagardrivna arbetssätt och med försöksgårdarna som bas.

Bakgrund

Intresset från försöksgårdarna att tillsammans arbeta mer tydligt med funktion och samverkan har funnits en tid. I juni 2006 träffades representanter från ett antal försöksgårdar på Lilla Böslid för att ta fram idéer för det fortsatta samarbetet. Arbetsmötet var utformat som en workshop där deltagarna fick ge förslag på idéer och sedan prioritera de olika förslagen.

Försöksgårdsfunktionen fick högst prioritet och var en av de förslag som alla ville gå vidare med. Centrala frågor för gårdarnas funktion var bl.a. att tillgodose intressenternas behov och att arbeta mer deltagardrivet på gårdarna, och att ta fram gemensamma mål och aktiviteter för gårdarna. Ett

steg på vägen i detta arbete kunde vara att bilda en referensgrupp med förslagsvis 5 lantbrukare, 1 försöksledare, 1 rådgivare och 1 forskare knuten till respektive försöksgård.

På mötet på Lilla Böslid introducerades det processinriktade arbetssättet samt flera av de frågor som resulterade i en ansökan till Ekhagastiftelsen som sedan beviljade medel till pilotprojektet.

Material och metoder

- Under våren 2007 har varje försöksgård genomfört en workshop.
- Under fältsäsongen 2007 har en gemensam träff hållits på en av försöksgårdarna (Klostergården).
- Föreliggande rapport är en sammanfattning av de möten och diskussioner som kommit fram i projektet.

Följande arbetsgrupp har ingått i projektet och i planeringen runt de lokala arbetsmötena; Göran Areskoug och Stefan Lundmark på Hillshög, Maria Henriksson på Lilla Böslid, Jan Jansson och Ola Hallin på Rådde, Karl Delin på Logården, Per Ståhl på Klostergården, Lennart Karlsson på Ekhaga, Karin Svanäng och Karin Eksvärd på CUL, Anders Heimer egen konsult samt projektledare Åsa Rölin på HS Värmland.

Beskrivning av de deltagande försöksgårdarna

Försöksgårdarna är väl placerade över landet och har på respektive plats stor kunskap om de lokala och regionala förhållandena som berör produktionen (CUL, 2006c). På hela eller delar av arealen bedrivs ekologisk produktion.

Hillshög

Gården ligger i närheten av Borrby på Österlen i Skåne och lades om till ekologisk växtodling 1996-98. Arealen är på 28,5 ha. Det finns inga djur på gården. HS köpte gården Hillshög 1998. Den ligger i direkt anslutning till Sandby gård som HS ägde sedan tidigare. Mangårdsbyggnaden till Hillshög styckades av och numera är mangårdsbyggnaden på Sandby basen även för Hillshög. På Sandby och Hillshög finns försökspatrull och kontor för rådgivare.

Jordarna på Hillshög är bördiga och lättbrukade. Jordarna i området består av baltisk morän. På Hillshög består jorden till stor del av mo och lerhalten är 12-13 %. Förhållanden på gården är ganska representativa för bygden, dock är jorden något lättare än genomsnittet. På Sandby har man svenskt rekord på veteskörd i försöken, motsvarande 14 ton/ha. Hillshög kan representera en gård på slätten med bra förutsättningar.

Under en period fram till 2005 var det mycket aktivitet på gården då den ekologiska sockerbetsodlingen utvecklades. Hushållningssällskapet hade då samarbete med Dansico, SBU och SLU Alnarp. I själva utvecklingsarbetet var det främst försökspersonal, rådgivare och forskare som medverkade. Men en av de drivande personerna i projektet var själv både rådgivare, forskare och egen lantbrukare och hade dessutom lång egen erfarenhet av sockerbetsodling. Lantbrukarna i regionen har deltagit i många visningar på gården.

Följande grödor återfanns 2007 på gården; havre, ärtor, vitklöver, senap och träda. De senaste åren har ogräsen ökat på Hillshög, framförallt tistel i spannmålen och baldersbrå i klöverfrövallen. Nästan alla grödor på Hillshög är nu utsädesodlingar. 2006 anordnades en vallfrödag på Hillshög med deltagare från hela södra Sverige

2007 finns tre riksförsök från SLU som handlar om ogräsreglering och etableringsteknik i vitklöverfröodling samt odling av höstraps i en bädd av vitklöver.

Bild. Vi ser på vitklöverförsöket i samband med arbetsmötet den 7 maj.

Bild: Blommande vitklöver i juni.
Foto

Gården presenteras på hemsidan för Hushållningssällskapet Kristianstad www.hush.se/l/ se vidare under HS fastigheter eller fältförsök eller direkt via <http://hs-l.agriprim.com/?p=9459>

Bild: Försök med miljövänliga och uthålliga ekologiska och konventionella odlingsformer L4-3410 som startade 1987 och nu är inne på fjärde växtföljdsomloppet (2007-2012) med fokus på grönsaker, vallfrö, energi, biogasproduktion och gödsling med rötrester. Försöket finns på naturbruksgymnasierna Bollerup som ligger nära Hillshög och Önnestad. Projektledning och försöksutförande sker i Hushållningssällskapetets regi. www.odlingssystem.se/

Lilla Böslid

Lilla Böslids ägs av Hushållningssällskapet i Halland och är på ca 100 ha. Ekologiskt har odlats på 76 ha sedan 1989. Gården drivs av Hushållningssällskapet i Halland. Under årens lopp har försökspersonalen och rådgivarna utvecklat den ekologiska odlingen på gården och även utvecklat nya redskap

Öster om gårdscentrum finns ett område med 62 ha lerjord och väster 14 ha sandjord. På lerjorden odlas malkorn, lucern, höstvet och 1-årig rödklövervall till frö vilken har ökat i omfattning sedan man slutade med sockerbetor. På sandjorden odlas spelt, råg och gröngödsling. Växtföljder och odlingsdata är noggrant dokumenterade. Problem med potatisbladmögel har gjort att potatisodlingen har slutat helt.

Bild: Referensgruppen studerar förekomsten av åkersenap vid arbetsmötet .

Växtföljderna är för närvarande flexibla och är under omformning. Några skiften har under 2007 övergått till konventionell odling, dessa fält kommer användas till försök. På två av de konventionella skiftena planeras att investera i utrustning för att göra utlagningsförsök.

En rad olika försök och demoodlingar inom ekologisk odling har pågått sedan 1989. De senaste åren har ett flertal handlat om kultursorter av spannmål och ogräsreglering. Tidigare har fältförsök gjorts kring bl.a. odlingssystem med potatis och rödbetor, sortförsök med spannmål och foderväxter, proteingrödor till foder, gödslingsförsök och studier av förfruktsvärden. Uppdragsgivare för de olika projekten har under de senaste fem åren varit HS-Halland, Jordbruksverket, SLU och andra Hushållningssällskap. Tidigare har även olika företag såsom Danisco, Predator och Gyllebo gödning varit uppdragsgivare.

Bild: Balk för att klippa ogräs som utvecklats på gården

Fältförsöken används av Hushållningssällskapet vid produktionsteknisk rådgivning. Den ansvarige för den ekologiska delen på Lilla Böslid arbetar som ekologisk rådgivare på Hushållningssällskapet vilket ger god möjlighet till att både tillföra frågeställningar till försöksgården samt sprida erfarenheter från gården till lantbrukare i regionen.

Hushållningssällskapet kontor, försöksavdelning och konferenslokaler inryms i Lilla Böslids de smakfullt renoverade gamla ekonomibyggnaderna. Mangårdsbyggnaden är omgjord till restaurang och verksamheten drivs nu på entreprenad av ett privat företag.

<http://www.hs.halland.net/gardar/boslid/boslid.htm>

Logården

Gården ägs sedan 1942 av Hushållningssällskapet i Skaraborg. Sedan 1991 används all åkerareal, 60 ha, på Logården till ett stort växtodlingsförsök, där 20 ha ekologisk, 30 ha integrerad och 10 konventionell växtodling bedrivs.

Den ekologiska delen är delad i 7 fält. Logården har varit en förebild i regionen för dem som ville gå över till ekologisk odling. I början kunde det vara 20-30 studiebesök på gården per år. Det brukar nu var 1-2 ekofältvandringar per år på gården samt flera andra aktiviteter. Jordarten på Logården är lera med ett stort inslag av mjåla som de gärna skulle vara utan. Mycket nederbörd gör jorden kompakt och 2003 dikade man om hela gården och då låg all areal i träda.

Bild. Dräneringen är lagd med 8 meters mellanrum och varje skifte är separat så det går att mäta flödet och ta analyser från dräneringsvattnet från varje enskilt skifte. Utlakningen av växtnäring under hela året mäts från alla fält i 18 mätbrunnar. I dessa brunnar registreras avrinningen och det sker en flödesproportionell insamling av vatten till en dunk. Varannan vecka byts dunkarna och vattnet skickas på analys. Detta ger nya möjligheter att följa de olika odlingsåtgärders påverkan och förändra odlingsystemen så de även i framtiden kan fungera som förebilder.

Bild. Genom ett samarbetsprojekt med Göteborgs universitet om lustgasemissioner har det installerats mätutrustning för lustgas på 6 fält (4 ekologiska och 2 IP). Lustgas mäts i kyverter som finns i rännor med vattenlås. Den mängd som sugts till vattnet mäts med 1 tim intervall var 14:e dag året om.

Gården har en egen klimatstation som bekostats genom Västsvenska Lantmän och data finns tillgängliga genom det nationella programmet Lantmet.

Uppdragsgivare och finansiärer för olika projekt på Logården är bl.a. Hushållningssällskapet, Jordbruksverket, SLU, Göteborgs universitet, SLU och SLF.

Genom Hushållningssällskapets rådgivningsverksamhet fångas problemställningar upp från lantbrukare och ger idéer till försöksverksamheten. Rådgivarna har varit mycket aktiva i Logårdsprojektet och varit med vid utvecklingen av odlingssystemprojektet samt bearbetat och skrivit redovisningar av försök och demoodlingar. Resultaten från försöksgården används sedan inom rådgivningen. Tidigare fanns det svin men sedan några år finns inga djur på gården.

Bild. På gården finns också en pub, Logårdspuben, som används bl.a i samband med studiebesök och pubkvällar under vinter halvåret. Ett projekt där man följt upp lantbrukarnas ensamhetsproblem har haft Logårdspuben som studieobjekt.

Hemsida till Logården <http://www.hush.se/r/hush.asp?ID=40>

Rådde Gård

Rådde gård (Sjuhärad i Västra Götaland) är den enda av Hushållningssällskapets gårdar som bedriver produktion och försök inom grovfoderbaserad nötköttsproduktion. Gården odlar 27 ha konventionellt och 53 ha ekologiskt och har 45 dikor. Nederbörden är som på andra håll i Sjuhäradsbygden riklig. Jordarten är främst moränmo till moränsand med några få procent lera och med måttligt inslag av mjåla. Stenförekomsten är riklig. Mullhalten är relativt hög. Den ekologiska växt- och djurhållningen är KRAV godkänd. Fältförsöken domineras av växtodlingsförsök som rör vallfrågor. Växtföljden är tre år vall, därefter stråsäd.

Gårdens växt- och djurhållning är noggrant dokumenterad och analyserad via flera dokumentationsprojekt. En lång rad försök inom ekologisk odling har gjorts sedan 1995. Exempel på ekologiska försök som legat på försöksgården är sortförsök med vallväxter, uthålliga vallbaljväxter utifrån problematik kring klöverröta, käringtand i odling och som foder, vallen som förfrukt, växtföljd i eko-odling, kalkförsök till vall, kalium till ekovallar, ogräsharvning i vårsäd, stubbearbetning mot kvickrot, fårbeta mot skräppa.

Initiativ och utarbetande av försöksplaner till de olika projekten har gjorts av forskare på SLU, forskare, rådgivare och försökspersonal inom Hushållningssällskapen, Eko-rådgivare på Länsstyrelsen, Agro Västs mjölkprogram och Lantmännen. Finansiering av försök, demos och projekt har genom åren kommit från EkoForsk, SLF, Jordbruksverket, Länsstyrelsen via Landsbygds-programmet, Försök i Väst, Hushållningssällskapet Sjuhärad, Agro Västs mjölkprogram, Sjuhäradsmat, Sparbanken Ulricehamn, Nordkalk och Gyllebo gödning.

Bild. Vallskördemaskin.
Foto Maria Larsson.

Rådde har investerat för framtiden och byggt ny försökslokal där all provhantering är samlad. Gården har bidragit till naturvården genom att skapa en våtmark av jordbruksmark, som har blivit traktens bästa fågelsjö. Gården och försöksresultat presenteras på <http://www.hush.se/ps>
Läs vidare under Rådde gård

Klostergården

Klostergården som ägs av HS Östergötland, ligger i Vreta kloster. Gården är på 97,5 ha åker och 9,3 ha betesmark och har brukats av Hushållningssällskapet sedan 1956. Syftet med Hushållningssällskapets jordbruk är att det ska vara en resurs för fältförsök och demonstration och därmed bidra till utvecklingen av östgötskt jordbruk. Den ekologiska delen utgör 43 ha och

ligger runt gårdscentrum. Skördar och kvalitet i de ekologiska grödorna finns dokumenterat ändå från starten 1999.

Gården utgör centrum för jordbruksdriften och här finns också fältförsöksstationen för Hushållningssällskapet Rådgivning Agri AB. På gårdscentrum finns byggnader för torkning och lagring samt kontor och samlingslokal för personalen. Gården äger sina egna maskiner och även om maskinparken är relativt gammal så fungerar den bra och passar när man vill variera odlingstekniken, t ex med olika radavstånd.

Jordarna är bördiga och jordarten varierar från mullhaltig mo till mullrik mellanlera. Sedan 1966 finns bördighetsförsök utlagda på gården och även i led där ingen växtnäring tillförts ligger skördenivåerna fortfarande högt. Regelbundna markkarteringar visar att kalium- och fosforhalterna håller sig uppe även i den ekologiska delen som gödslats mycket sparsamt.

På Klostergården har man en växtföljd utan kreatur eller stallgödsel. Östergötland har många kreaturlösa gårdar och därför är det motiverat att gården även kan visa hur en sådan produktionsform fungerar. Rena växtodlingsgårdar är också motiverade utifrån att det behövs ekologiskt utsäde samt ekologisk fodersäd till de allt större djurgårdarna som inte kan försörja sig själva.

Bild. Radhackad höstraps.

På Klostergården, som har bra naturliga förutsättningar för spannmålsodling, har det varit naturligt att se mer till inkomst än till växtföljd. Det mesta som odlas är utsädesodlingar utom på vissa skiften som har flyghavreproblem. Växtföljden i den ekologiska delen har varit fri och utgått från de grödor som har gett bäst betalt. Den ekologiska odlingen har gått mycket bra och gett högre TB än den konventionella odlingen under alla år. Vissa av skiftena har därför haft mycket spannmål, ibland 4 år i rad.

De första åren med ekologisk odling på Klostergården kunde man bearbeta och hålla tisteln stängin. Då hände det även att driftsledaren drog tistlar för hand. Den intensiva spannmålsodlingen under en följd av år har lett till att tistelproblemen på den ekologiska delen blivit mycket stora, speciellt på lerjorden. Detta trots att man har varit flitig med att stubbearbeta på höstarna. Liknande erfarenheter har ekologiska lantbrukare i regionen.

Från och med år 2007 har man bestämt att radikalt åtgärda ogräsproblemen på Klostergården. Tankar om mer långvariga vallar har funnits och som första åtgärd har man på ett skifte sått in

vitklövervall till fröproduktion. Sådden av vitklövervallen har föregåtts av ”dubbelplöjning”, d.v.s. plöjning både höst och vår, för att försvaga tisteln så mycket som möjligt.

Årets grödor på Klostergården var höstraps, åkerböna och blandsäd med insådd av vitklöver till frö. Under 2007 provas radhackning på 50 cm radavstånd i åkerböna

Exempel på odlingstekniska försök som funnits på Klostergården tidigare är olika putsningsteknik i vitklövervall och ekologiska sortförsök. Inför 2008 är det förberett för att försök med hampa som tistelbekämpare.

En rådgivare på Hushållningssällskapet inom ekologisk odling har under åren varit involverad i driftsplanering och försök på Klostergården tillsammans med driftsledaren. Genom Hushållningssällskapets individuella rådgivning, ERFA grupper och kursverksamhet om ekologisk odling finns en fortlöpande dialog med ekologiska lantbrukare om frågeställningar, idéer till lösningar och möjlighet att sprida försöksresultat. Genom åren har många fältvandringar gjorts på Klostergården.

Hemsida se www.hush.se/e/

Ekhaga försöksgård

På Ekhaga försöksgård (Uppland), som ägs av SLU, pågår idag demonstrationer, viss utbildning, utveckling och forskning beträffande ekologisk lantbruk. Denna verksamhet har bedrivits sedan 1988 på ca 20 ha åkermark. Ekhaga ligger på en höjd med utsikt över Uppsalaslätten. Jordarna utgörs av gammal sjöbotten med hög lerhalt (50% ler) och relativt mycket organisk substans (5% mull). Jorden är bördig och många grödor passar att odla som spannmål, baljväxter, vall och potatis.

Ekhaga har tidigare varit uppdelad i två olika odlingssystem, ett med och ett utan djur. Växtföljderna har i de båda systemen planerats utifrån behovet av växtnäring, ogräsreglering, växtskyddskontroll samt grödor till avsalu respektive till foder. Från och med 2007 har odlingssystemen slagits ihop till ett system med större skiften för att ge bättre förutsättningar för fältförsök. Ekhagas nya, enhetliga odlingssystem har 2-åriga vallar i växtföljden. Vallarna används främst för foder till de djur som fortfarande huserar på gården. Den nya växtföljden är Vårsäd med insådd. Vall. Vall. Höstvet. Baljväxter, bönor eller ärtor. Potatis

På Ekhaga pågår arbete med demonstration, information, utbildning, utveckling, försök och forskning. Under 2007 pågick följande försök och demonstrationsodlingar inom ekologisk odling; Reläodling för ökad uthållighet i ekologisk odling. Odling av cikoria till utfodringsförsök. Odlingsteknikförsök med åkerböna. Demonstrationsodling av äldre spannmålsorter. Utsädesodling av potatis till de ekologiska försöken i landet. Samt olika sortförsök med vallväxter. Ansvariga för de olika försöken är forskare vid SLU. Finansiärer är Formas, SLU-Ekoforsk, SJV , Weibull AB och Scandinavian Seed.

Driftsledaren på Ekhaga försöksgård är väldigt intresserad av lokal utveckling med koppling till lantbrukare och konsumenter (medproducenter) Han vill få igång mer lokala aktiviteter. Intresset för ekologiskt är större nu än för 20 år sedan.

Hemsida: http://www.vpe.slu.se/ShowPage.cfm?OrgenhetSida_ID=4728

Bilder. Försöksgården har egna kvarnar så att de olika spannmålsorternas bakegenskaper kan testas. Vetebrödet är bakat av Ölands lantvete.

Försökssammanställningar från gårdarna

Resultat från försök på gårdarna redovisas på flera olika sätt beroende vem som är ansvarig och finansiär. Några exempel är, Fältforsks hemsida: www.ffe.slu.se Jordbruksverkets hemsida, www.sjv.se , Växt miljö och vatten, FOU. Årliga försöksrapporter från Mellansvenska försökssamarbetet. Enskilda rapporter.

Deltagardrivna arbetssätt

Deltagardriven forskning (DDF) är relativt nytt som sätt att arbeta med forskning och utveckling inom svenskt lantbruk och vill i sin utformning öka delaktigheten mellan lantbrukare och andra aktörer (Eksvärd, 2003; CUL, 2006b). Arbetet bygger på ett systemperspektiv utifrån lokala och regionala frågeställningar. Arbetssättet vill ta vara på de kunskaper och förmågor som finns i gruppen och därmed bidrar alla till gruppens resultat. Den kunskap och de möjliga lösningar genom processinriktade metoder som tas fram bidrar till ett uthålligt förändringsarbete. Med deltagardrivna arbetssätt kan flera aktörer vara med i utvecklingen för att göra försök och experiment mer användbara för såväl praktik som för omgivande samhälle.

Arbetsprocessen i deltagardrivna grupper är uppdelad i olika faser: start-, sök-, planerings-, genomförande- och presentationsfas samt en vidmakthållande-, och en dokumentationsfas som pågår parallellt under hela processen.

Några grundstenar i ett deltagardrivet arbetssätt är att

- utgå från en situation och inte från enskilda problem
- allas kunskaper och erfarenheter behövs
- gruppen utgör ett ”vi” som har ett gemensamt intresse och ansvar
- samarbetet, med gruppdynamik och arbetsklimat, är lika viktigt som de gemensamma frågeställningarna
- tydliggöra beslutanderätt och grad av inflytande
- dokumentera under arbetets gång så man kan följa processen från planering, genomförande och utvärdering

Arbetsmöte på varje försöksgård

Under våren 2007 genomfördes ett arbetsmöte på varje gård för att ta fram de viktigaste lokala frågeställningarna och koppla dessa till den befintliga verksamheten. I inbjudan till arbetsmötet presenterades syftet med dagen: att utveckla möjligheter för flera aktörer att med försöksgården som nav, tillsammans utveckla ny kunskap och pröva nya lösningar. De lantbrukare, personal från gården, rådgivare och forskare som deltog på mötena hade alla intresse av försöksgårdens verksamhet och ville utveckla det ekologiska lantbruket i regionen. Målet var att det som kom fram på mötena i pilotprojektet ska ingå i ett förändringsarbete där man med hjälp av många kunskaper och erfarenheter kan göra en bredare analys av forskning och försök som kommer alla till del. Alla möten hade samma dagordning.

Varje möte hade följande dagordning:

- Inledande beskrivning av projektet och arbetssättet
- Presentationsrunda
- Gemensamma spelregler för gruppens arbete
- Visning och presentation av försöksgården
- Hjärnstorm (brainstorm) utifrån frågan: **Med försöksgården i centrum, vad skulle man tillsammans kunna göra för att utveckla det ekologiska lantbruket och ytterligare ha nytta av gården?**
- Prioritering av framtagna förslag (8 pluppar per person) **Vad ser du som de viktigaste frågorna för ekologiskt lantbruk i den här regionen?**
  - Var och en sitter först själv i 2 min och tänker efter vad man vill prioritera

- Sedan går alla fram och sätter upp sina pluppar
- Grupparbete omkring ett eller fler av prioriterade förslag diskussion omkring: **Hur skulle ett samarbete kring den/de frågorna kunna gå till (utifrån ett DDF perspektiv)?**

Arbeta 2 och 2. Välj någon av de frågor som finns på tavlan. Diskutera och ta fram konkreta idéer och tankar. Till stöd används ”Ord att inspireras av” se rutan nedan.

Kunskaper, erfarenheter, förmågor; Plats / platser;
Yrkeskategorier; Aktiviteter; Mötesformer; Resurser; Syfte;
Målgrupp; Deltagare / Medarbetare; Kunskap; Utveckling;
Förändring; Beslut; Ägande

- Slutsummering
- Utvärderingsrunda

Personerna på respektive arbetsmöte tog fram förslag på ämnen och metoder. Dessa förslag prioriterades och ordnades i teman/ämnen, se vidare under Resultat/ Resultat från hjärnstorm vid arbetsmöten samt Redovisning av grupparbeten vid arbetsmöten.

Gemensam fältdag

Under fältdagen i juni på Klostergården koncentrerades de prioriterade punkterna och utarbetade förslagen till tre ämnesområden: **Sorter, Ogräs** samt **Mat och hälsa** som bearbetades av deltagarna. Tre grupper arbetade fram förslag på strategier för det fortsatta samarbetet inom respektive område, se vidare under Resultat/Fältdag på Klostergården.

Deltagare vid arbetsmöten

Vid de sex arbetsmötena ute på försöksgårdarna fick var och en vid presentationen säga tre saker som har lett till att just de var där idag.

Projektledning

Åsa Rölin arbetar som rådgivare på Hushållningssällskapet i Värmland främst med ekologisk grönsaks- och potatisodling. Hon driver tillsammans med Lars lantbruk med potatisodling på Värmlandsnäs. Anledningen till att Åsa är med på dagen möte är att hon är projektledare samt har ett engagemang för ekologisk odling sedan 1978. På den tiden var det främst lantbrukare och konsumenter som drev utvecklingen inom ekologisk odling framåt. Åsa tror det är viktigt att lantbrukare blir mer delaktiga i forskning och försök

Karin Svanäng

Har arbetat på CUL sedan 1999 och innan dess med vallfrågor. Anledningen till att Karin är med idag är att CUL tycker det är viktigt att utveckla samarbetet mellan de ekologiska försöksgårdarna, att det är viktigt att arbeta ute i landet eftersom vi på CUL har ett nationellt uppdrag och att CUL tror på det deltagardrivna arbetssättet

Hillshög

Glenn Oredsson lantbrukare från Hässleholm, har haft ekologisk odling sedan 20 år. Gården är helt omlagd sedan 1999. De har tidigare haft ekomjolk men har förnärvarande inga egna djur. Han producerar foder och vall till granngårdar och får tillbaka gödsel. På gården odlas även raps, lupin och fr.om. i år även kamomill. Det finns planer på en biogasanläggning för stallgödsel och

matrester från kommunen. Senare i år kommer de ta över en ekologisk värphönseri i närheten av gården. Glenn är med på mötet idag i egenskap av lantbruksrepresentant.

Göran Aureskoug är sedan 3 månader ansvarig för driften på Sandby och Hillshög. Han är även HIR rådgivare för konventionella lantbrukare. Göran har jobbat inom HS Kristianstad sedan 1999.

Stefan Lundmark är HIR rådgivare för både ekologiska och konventionella lantbrukare. Stefan ser det som en fördel att ha kontakt med bägge odlingsformerna. Vid omlägningsrådgivning är det extra värdefullt. Stefan har sett att det kommer allt färre deltagare på aktiviteter och fältvandringar på Hillshög. Tidigare har det varit mycket aktivitet på gården då man var med och utvecklade den ekologiska sockerbetsodlingen. Men de senaste åren har antalet försök minskat. Men i år konstaterar Stefan är det glädjande nog tre regelrätta försök utlagda på Hillshög. Stefan vill helst att det är försök, eftersom då kan slutsatser dras som sedan kan användas i rådgivningen. En demoodling har inga upprepningar. Stefan tror att ett samarbete mellan försöksgårdarna skulle öka möjligheten att få mer kraft bakom ansökningar och därmed få mer försök till gårdarna. Det är bra om man hela tiden kan visa nya saker. Både för att få resultat och locka besökare. Men även för att kunna hävda sitt berättigande inom HS. Produktionen gick ifjol bra på gården, men skulle det visa minusresultat blir läget sämre.

Kalle Ekberg sköter växtodlingen på Hillshög och Sandby. Han har arbetat på gården sedan 1982 och då HS köpte Sandby 1987 då han anställdes för att sköta försök och växtodlingen. Nästan alla grödor som odlas på Hillshög är utsädesodlingar. På Sandby finns fin utrustning för torkning och rensning av spannmål och vallfrö. På Sandby finns det många konventionella försök.

Lilla Böslid

Carl Jonsson har odlat ekologiskt på gården Toften sedan 1995. Gården ligger 1 mil söder om Falkenberg. Carl är ordförande i ekologiska lantbrukarna i Halland. Anledningen till att Carl är med på dagens möte är att han känner sig utvald och att det är viktigt hur vi använder försöksgården. Efter denna dag få vi kanske inte alla svar men ser nya möjligheter.

Anna Carlsson driver gården Skogsgård utanför Getinge med 110 mjölkkor och 80 tackor. Gården är ekologisk sedan 1995. Anna har jobbat på Hushållningssällskapet en tid efter agronomexamen men arbetet var svårt att kombinera med gården. Anna vet inte riktigt varför hon är här men märker hela tiden hemma att det finns problem. Men vid varje problem finns också möjligheter. Lantbruket kan få nytta av lilla Böslid.

Gert Göransson driver Högeryds gård utanför Tvååker med 185 mjölkkor. Gården är ekologisk sedan 1996 och är till 95 % självförsörjande på foder. Anledningen till att Gert är med idag är att han är utvald av Maria.

Leif Jönsson lade om till ekologisk odling 97-98 och odlar vit- och rödklöverfrö, raps, gurka och rödbetor. Leif har tidigare jobbat på Lilla Böslid och har nu maskinsamarbete med försöksgården. En av anledningarna till att han är här är att han arbetar med att utveckla olika maskiner för ekologisk odling.

Maria Henriksson har jobbat på Hushållningssällskapet sedan 1998 som rådgivare inom först konventionell och sedan alltmer ekologisk odling. Hon fick ta över ansvaret för den ekologiska delen av försöksgården efter Henrik. Nu är arbetet mycket projektinriktat och ganska brett. Maria vet varför lantbrukarna är här. Ni har alla ekoproduktion i stor skala och lever på det.

Jan Jönsson arbetar med försöken på Lilla Böslid. Ungefär en tredjedel av tiden på gården och resten med försöken. Jan har även en egen ekologisk gård på 20 ha som fritidssyssla.

Rådde

Inge Karlsson driver Hults gård i Nol i gamla norra Älvsborgs län och har varit ekologisk sedan 1989. Produktionen består av dikor samt att han även köper in kalvar och föder upp dem. Inge har kommit till Rådde för sitt stora intresse för eko-produktion. Han tycker det är bra att komma tillsammans och diskutera. Inge brinner för grovfoder-produktion och tror inte på att köpa in proteinfoder från andra länder. Idag konkurrerar vi med hela världen, vi måste därför bli bättre på grovfoder. Det är bra att vara lantbrukare. Man får snabbt svar på olika idéer, genom att man kan prova en massa saker själv på sin gård. När man provar dyker sedan nya frågeställningar upp. Inge har varit på Rådde på flera olika fältvandringar och tittat på försöken. Han har också haft många diskussioner med Jan. Under en tid hade de bägge mycket utbyte av varandra då de försökte komma till rätta med lösa magar hos djuren.

Lars Johansson har under många år arbetat på SLU i Skara. Han har varit med och dokumenterat den ekologiska besätningen på Tingvall gård sedan starten för över 15 år sedan. Andra sa att ”korna kommer dö”. Lars ville se hur det fungerade. Han gav oss andra ett glädjande besked att dokumentationen på Tingvall fortsätter trots att HS har sålt gården. Den nye ägaren är mycket intresserad och tillmötesgående. På Tingvall studerar han vitaminer tillsammans med en doktorand. De tar blodprover för att studera vilka vitaminnivåer olika preparat ger. Man testar även ett E-vitaminpreparat som skulle kunna bli godkänt för Eko. Utan E-vitamin tillsats verkar djuren få olika diffusa sjukdomssymptom. Lars har även följt med 8-9 ekogårdar som valdes ut för att de hade hög avkastning. De kom fram till att bra vallfoder var en viktig framgångsfaktor. Lars kom med på dagens möte som ersättare till Elisabet Nadeau

Daniel Murgård är ansvarig för den praktiska driften på Rådde gård och är också patrulledare för försöken.

Anders Karlsson har haft sin gård med i KRAV sedan 1988. Han odlar potatis och levererar via ett eget skaleri potatis till storhushåll. Tidigare odlade de även grönsaker, men det blev arbetskrävande. På gården i Störshult i Kalv finns även stutuppfödning. Anders är med på mötet för att Jan ringde. Han var tidig i Sjuhärad med ekologisk odling. Anledningen till att de började med eko var med omtanke om de egna barnen.

Lars Arnesson har också varit ekologisk lantbrukare under lång tid. Han började lägga om gården Gunnarp i Humla 1988 med 5 ha och hela gården var omlagd 1994. Han har 70 mjölkkor och en period på två år fick de hålla upp p.g.a av paratuberkolos. Grannarna är skeptiska till eko men det funkar. Själv var han skeptisk till rådgivare som tyckte att han skulle spruta och gödsla. På mötet är han med för att han är intresserad.

Ola Hallin jobbade direkt efter lantmästarexamen 1997 med den tjänst som Daniel nu har d.v.s. med driften och försöken på Rådde. Han har varit borta från HS något år men jobbar nu med rådgivning och olika projekt. Ola tycker det är spännande att vrida på saker och ting och därför är han med idag.

Jan Jansson presenterade sig som en ”fröpelle”. Han har jobbat 30 år med försök. Försöksledare vid HS Sjuhärad har han varit sedan 1985. 1987 började de ställa om Rådde till ekologiskt fram till 1994. Vad är det för dumheter, tyckt HS förvaltningsutskott. Jan gjorde det inte ur ideologisk synvinkel utan för att det var intressant ur ekonomisk synvinkel för bönderna. Man får mer att förmedla om man jobbar ekologiskt både möjligheter och problem. Miljönyttan är ju helt klar

med eko, man avhåller sig från bekämpningsmedel. Till dagens möte hade Jan gärna även velat ha med Bertil Pettersson från Länsstyrelsen som inte hade möjlighet att delta.

Logården

Maria Stenberg är med på mötet för att hon är ansvarig för flera projekt på Logården. Hon representerar också SLU Skara där hon är anställd som forskare. Maria är även anställd av HS. Frågeställningar kring jordbearbetning och vall engagerar henne mycket.

Johan Lidberg har arbetat på Logården sedan 1990. Han sköter växtodling och försök. Efter en omorganisation inom HS är han nu anställd av försöksavdelningen. Johan tyckte att han var med på mötet för att lyssna.

Jan Hill är anställd på Länsstyrelsen i Skara där han arbetar med samordning inom kompetensutveckling för ekologisk odling. Länsstyrelsen har via medel från Jordbruksverket finansierat långvariga projekt och demoodlingar på Logården. Jan är mån om att det blir så bra resultat som möjligt och att de delges. Jan använder även resultaten själv i sin rådgivning till lantbrukare. Det finns en grupp med lantbrukare från ekologiska växtodlingsgårdar som tillsammans med Marta Göransson från Länsstyrelsen i Uddevalla jobbar ”deltagardrivet”. Kanske skulle de kunna knytas till Logården.

Anders Bergman är ekologisk lantbrukare från Grästorps i närheten av Logården. Han har 30 dikor och odlar vall och spannmål. Vallen tar en hel del areal. Anders är engagerad i föreningen Västgötarna som odlar bl.a. spelt och förädlar i egen regi tillsammans med en kvarn. Odlarna i föreningen har provodlat en rad olika gamla sorter som de fått utsäde av Hans Larsson SLU. De har valt ut några sorter som de själva sedan har förökat upp. Anders var imponerad av en vårårg som de döpt till ”Roundup” eftersom den växte så fort så inget ogräs hann med. Anders är med på dagens möte för att han är intresserad av nytt. Frågor som ligger varmt om hjärtat är gamla sorter, jordbearbetning och markpackning.

Anders är teknikintresserad, tillsammans med hans bror, en smed och en dataprogrammerare håller de på att tillverka en GPS styrd traktor. Anders har gått agroteknikerutbildning i Skara.

Karl Delin började på HS 1998 och har hela tiden varit engagerad i Logården. Han har varit med och utvecklat det stora projektet med de tre odlingssystemen på Logården. Karl har bearbetat och skrivit redovisningar av försök och demoodlingar. Han har haft en ERFA grupp med lantbrukare som började 1999. Men deltagandet på träffar har minskat allteftersom de lärt sig mer. Det är svårare att få med den nya yngre gruppen med fokuserade lantbrukare. Logården har varit en förebild i regionen för dem som ville gå över till ekologisk odling. I början kunde det vara 20-30 studiebesök på gården per år. Det brukar nu var 1-2 ekofältvandringar per år på gården samt flera andra aktiviteter. Odlingen på gården halkat efter omgivning och de behöver höja sig för att vara en förebild. Den nya investeringen med skiftesvis dränering och utlakningsstudier kan ge indikationer och försöksresultat så de kan förbättra odlingssystemen och bli en intressant förebild igen.

Klostergården

Bengt-Åke Karlsson är lantbrukare från Södra Freberga, Motala. Gården arrenderas av kommunen och har 200 ha åker och 40 ha bete. Djuren består av 70 stutar samt tackor. Gården ställdes om till ekologiskt 1996. Bengt-Åkes intresse för miljö och energi var en bidragande orsak till omläggning. Dessutom finns det på gården naturområden med begränsningar för kemikalieanvändning. Bengt-Åke är övertygad att han är på rätt väg. Han är vice ordförande i Hushållningssällskapet och ordförande i Ekologiska lantbrukarna. Anledningen till att han är med

på dagens möte är att han har gjort mycket försök på gården tillsammans med Per Ståhl under årens lopp.

Ulf Gustavsson, Östra Helleberga, odlar 171 ha ekologiskt och 72 ha konventionellt. Han har också jobbat med försök tillsammans med Per. Ulf håller på och utvecklar radhackning och kamerateknik.

Jan Wretemark, sköter skoljordbruket på Vretagymnasiet som gränsar till Klostergården. Skoljordbruket består av 30 ha ekologiskt och 270 ha konventionellt. Den ekologiska delen drivs med djurinriktning och växtföljden innehåller treåriga vallar. Skolan har tidigare räknat med att lägga om hela skoljordbruket till ekologisk odling. Men man har övervägt saken och bestämt sig för att inte lägga om mer i nuläget. Jan är inte fundamentalt eko. Han är intresserad av resurshushållning och tycker det är synd att regelverk som KRAV blir staket.

Per Ståhl, är ekologisk rådgivare på HS i Östergötland och involverad i driften på Klostergården tillsammans med Niklas. En anledning att han har kallat till dagens möte är viljan att utnyttja Klostergårdens ekologiska odling än mer. Per har genom året ordnat många aktiviteter inom ekologisk odling. Han har en lista med 15-20 lantbrukare som brukar komma på fältvandringar och kurser. Dagens deltagare är med i den gruppen.

Anders Gustavsson, Östra Helleberga är son till Ulf Gustavsson och jobbar förutom på gården på Svenska foder. Det är tredje säsongen med eko på gården. Det är en ren växtodlingsgård och man köper in växtnäring. Problem med ogräs har ökat.

Mikael Fast, Länsstyrelsen. Han är rådgivare för hela länet och ansvarar för pengarna som anslås till ekologisk odling.

Niklas Malm, sköter sedan 1985 jordbruket på Klostergården. Gården har 43 ha ekologisk och 54 ha konventionell odling. Omställning till eko gjordes mellan 1996-1999. I och med den nya stödperioden 2007 togs några hektar bort. Niklas intresse för ekologisk odling har varierat under åren. I början var han negativ, men efter en tid ökade intresset och han tyckte det var så bra så att han ville lägga om hela Klostergården till ekologiskt. Men så ökade problemen med tistel och ogräs och under den sista tiden har han ett tag velat avsluta eko-odlingen helt. Han är inte nöjd med hur det blivit med ogräsen. På gården bedrivs många konventionella försök, främst försök på uppdrag av olika firmor. Den konventionella odlingen ligger på de jämnaste fälten. Eko-odlingen lades på de fält som var ”över” och var mindre lämpliga till försök. Niklas har hela tiden känt ett ekonomiskt krav från Hushållningssällskapets styrelse. Eko-odlingen har gått bra ekonomiskt, kring 2000 kr mer i netto intäkter per hektar. Per Ståhl har inspirerat och varit ett bra bollplank. Niklas är intresserad att hushålla med energi. Det känns fel att använda för mycket diesel. Biovinass känns inte rätt och bidrag känns också som fel väg att nå ökad ekologisk odling.

Magnus Börjesson, Högåsa har 260 ha växtodling, KRAV och producerar 1100 KRAV grisar per år. I år har man börjat skörda i gårdens sparrisodling. Lade om till eko 2002. Magnus berättade entusiastiskt över ett kick-off möte för Agro-Öst som han deltagit i dagen innan. Nätverket Agro-Öst är under bildande och Magnus har under ett halvår engagerat sig i det. Rektorn för Linköpings universitet är positiv till forskning inom den gröna sektorn.

Ekhaga

Gun-Britt Larsson, lade om till ekologisk odling 1995. Hon har i år arrenderat ut större delen av sin mark. Gun-Britt odlar flera gamla spannmålssorter. De har hästar på gården som måste ha bra vallfoder. Gun-Britt är intresserad av att odla och tycker det är jättekul. Lennart har bett henne

komma till mötet idag. Hon tycker att bönderna måste få mer betalt och att då skulle fler lantbrukare börjar odla ekologiskt. Sverige skulle kunna exportera och profilera sig som ekologiskt. Hon tycker illa om att Lantmännen har slutat med utsädesodling av spannmål i Uppland och att de tar in GMO i sitt foder. Gun-Britt är entusiastisk och har idéer.

Gösta Roempke, har jobbat som ekorådgivare på Hushållningssällskapet sedan 1993. Gösta jobbade på Ekhaga 89-90. Lennart och han odlade vitkål och grönsaker på försöksgården som de sålde till restauranger. Försöksgårdarna behöver få input. Gösta tycker det är spännande att få vara med i försöksverksamhet och ge idéer.

Lars-Birger Johansson, har odlat ekologiskt sedan 1983 och hela gården sedan 1986. Han har 80 ha. Höstvetet är jättefint i år. Lars-Birger är intresserad av försök och demo. Han har alltid demos i sin egen odling som visas vid studiebesök. T.ex. odlade han spelt för 15 år sedan. Ytorna varierar från ett halvt hektar till 100 kvadratmeter. Olika baljväxter har provats och i år finns en ruta med oljedådra. Det är väldigt roligt och inspirerande att vara i fält tillsammans med andra lantbrukare. Lars-Birgers gård är en demonstrationsgård och presenteras på Länsstyrelsens hemsida. Lars-Birger fotar under hela säsongen och lägger in odlingsberättelsen på hemsidan. Han är intresserad av att ekologiskt är ett alternativ för dagens lantbruk. Hur ska ekologisk odling vara när lantbruket blir allt storskaligare? Växtföljd och förebyggande åtgärder är viktiga. Man måste vara realistisk. Han upplever att det ekologiska inte ökar snarare att det är en nedåtgående trend. Det är brist på förädling.

Anders Berlin, Ramsjögården vid Björklinge. Har varit med i KRAV sedan 1989. Odlar grönsaker spannmål och har hästar. Anders lägger energin på grönsakerna. Han har ett prenumerations-system s.k. andelskorgar, (Community supported agriculture). Varje konsument har en andel av produktionen. Man träffas och har årsmöte, där man också kan tycka till om vad som skall odlas. Anders bestämmer vad som ligger i korgarna, alla får samma, men det finns olika storlek på korg. Han har nyhetsbrev med recept och håller på att bygga upp en hemsida. Med hjälp av E-mail och telefon har han ofta kontakt med kunderna. Många frågar om vad de får för ”konstiga grönsaker”. Han tycker att han medverkar till att stimulera grönsaksätandet. Spannmålsodlingen blir mer och mer brödsäd, framförallt av gamla sorter. Han har ett litet bageri som för tillfället ligger i vila. Han planerar att fixa en kvarn och sedan baka på mjöl från gamla sorter. Anders målsättning är att ta vara på det han odlar och få ut det direkt till konsument. Gamla sorter och näringsinnehåll är intressant. Deltagande forskning verkar spännande, tror att det kan ge mycket.

Lennart Karlsson, började på Ekhaga försöksgård 1987. Före dess var han bl. a. rådgivare på biodynamiska föreningen. Under perioden 1987-2002 var försöksgårdens mark uppdelad i två ekologiska odlingssystem, ett rent växtodlingssystem och ett med djur. Sedan 2003 är inriktningen ändrad till fokus på fältförsök och nu läggs hela arealen om till en växtföljd. Det kommer vara en kreaturlös växtföljd eftersom SLU inte vill satsa och ha djuren kvar på gården. De djur som är på gården idag ägs av en annan lantbrukare och kommer flyttas iväg. Den omfattande grönsaksodlingen som var på gården under 80 och 90 talet slutade för ett par år sedan. Numera är det svårare att få ut grönsakerna på marknaden. KF:s lager har lagt ned. Han skulle gärna se att det blev bättre lokala lösningar. Potatis odlas fortfarande och är en stolthet på gården. Den levereras till restauranger och en stjärnkock Mattias Dahlgren har blivit väldigt förtjust och vill ha många sorter. Han betalar bra för potatisen och det gör även Ultuna-restaurangen. Gästerna märker när potatisen tar slut från Ekhaga. Potatisen varken gödslas eller bevattnas, det är växtföljden som förser potatisen med växtnäring, och skörden varierar därför med årsmånen. Uppförökning av utsäde till sortförsöken på potatis som Janni Hagman håller sker från och med i år på Ekhaga.

Resultat

Tidsaxel

- 2003** Tillsammans kan vi lära och förändra- deltagardriven forskning för svenskt lantbruk, av Karin Eksvärd. En handledning utgiven av Centrum för uthålligt lantbruk SLU.
- 25-26 sept 22-23 oktober. Kurs i deltagardriven forskning – ett arbetssätt för rådgivarnas arbete med hållbar utveckling. Utbildning för rådgivare inom ddf på CUL.
- 2004**
- CUL ger ut en guide till Ekologiska försöksgårdar i Sverige.
- 2006**
- 10 januari Telefonmöte kring Försöksgårdar med ekologisk produktion-försökssamordning och nätverksbyggande.
- 8 februari Möte om utvecklingsprojekt och samarbete mellan försöksgårdar på Lilla Böslid.
- 27 juni Möte om HS ekologiska försöksgårdar på Lilla Böslid.
- 26 september Beslut tas om att medel beviljas från Ekhagastiftelsen till pilotprojektet Deltagardriven forskning på försöksgårdar.
- oktober Ansökan om utvecklingsmedel för utformning av en transnationell ansökan om utvecklingsprojekt inom ekologiskt lantbruk. Deltagardriven forskning och utveckling på Hushållningssällskapens försöksgårdar. Ansökan gjordes till Hushållningssällskapens utvecklingsfond och fick senare avslag.
- Personal byte på HS Värmland ny projektledare utses.
- 2007**
- 5 januari Pilotprojektet startar formellt med ett brev från nya projektledaren till alla försöksgårdarna.
- 19 januari Telefonmöte om innehåll i arbetsmöten på försöksgårdarna.
- 16 februari Telefonmöte
- 17 april Arbetsmöte Rådde gård
- 18 april Arbetsmöte Logården
- 25 april Arbetsmöte Lilla Böslid

- 7 maj Arbetsmöte Hillshög
- 9 maj Arbetsmöte Klostergården
- 14 maj Arbetsmöte Ekhaga
- 25 juni Gemensam fältdag på Klostergården.
- 7 november Ansökan om nätverkspengar till Jordbruksverket för fortsatt arbete i referensgrupper på gårdarna och ett gemensamt nätverk för alla grupperna.
- 2008**
- 31 jan Rapport klar

Gemensamma spelregler

På varje arbetsmöte bestämdes spelregler som skulle gälla för gruppen under projektiden. Spelreglerna utformades utifrån följande schema och med frågeställningen

Vad tycker ni skall präglä ett gott samarbete?

Sätta upp spelregler för gruppen:

1. Låt ordet gå runt i gruppen och låt alla få tillfälle att yttra sig. Skriv upp alla ord på tavla eller blädderblock.
2. Gå igenom förslagen och bestäm tillsammans vilka regler som gruppen väljer som de viktigaste nyckelorden som ska präglä samarbetet.
3. Skriv nyckelorden på ett blädderblock att ha kvar under projektets gång.

Spelregler för Hillshög:

- Öppenhet
- Olika erfarenheter, deltagare med olika bakgrund
- Konstruktiv
- Förväntar sig ett resultat
- Nyfikenhet
- Inte för uppstyrt, inte för mycket ordning och reda

Spelregler för Lilla Böslid:

- Lyssna
- Säga vad vi tycker
- Aktivt delta
- Okritiskt dela med sig
- Säga inte någons ide
- Inte avbryta

Spelregler för Logården:

- Lyhörda
- Öppenhet
- Ge och ta
- Hålla tider
- Meddela om man inte kommer
- Hålla sig till ämnet
- Visa respekt

Spelregler för Rådde:

- Ge och ta
- Respekt
- Aktiv
- Hålla tider
- Positiv anda
- Dela med sig av erfarenheter
- Jämka ihop olika viljor

Spelregler för Klostergården:

- Öppenhet, säga vad man tycker.
- Högt till tak
- Förståelse
- Gärna ha roligt
- Försöka tänka i nya banor

Spelregler för gruppen på Ekhaga:

- Alla får komma till tals
- Lyssna
- Förtroende, att våga säga saker
- Tolerans
- Leva sig in i situationen, empati
- Känna varandras förutsättningar, förståelse.
- Målinriktning, ibland kan saker bli för stora ibland för små. Sträva att nå ett mål.

Spelreglerna blev relativt lika för de olika gårdarna. Önskan om högt i tak, öppenhet, att våga säga vad man tycker och att lyssna fanns med i alla grupper och visar på att deltagarna vill att alla ska komma till tals och att idéerna skall flöda. Förtroende, förståelse och respekt för varandra är också viktigt tycker de flesta. Deltagarna vill att grupperna skall ha en viss disciplin som t.ex. att hålla tider och att inte avbryta. Grupperna vill se resultat av sitt arbete, exempelvis som speglas i ord som konstruktiv och sträva för att nå ett mål. Några ger uttryck för att gruppen skall vara kreativ, exempelvis tänka i nya banor och att arbetet inte ska vara för uppstyrt.

Resultat från hjärnstorm vid arbetsmöten

Hjärnstorm utifrån frågan. Med försöksgården i centrum, vad skulle man tillsammans kunna göra för att ytterligare utveckla det ekologiska lantbruket och ha nytta av gården?

Prioritering utifrån frågan: Vad ser du som de viktigaste frågorna för ekologiskt lantbruk i den här regionen? Varje person fick 8 st orange pluppar att fördela mellan förslagen.

Hillshög

Punkter och prioriteringar:

Odlingsteknik nya grödor i fältmässig skala

Testa ex skördeteknik. Testa i fältmässig skala under flera år

Framtidsgrödor, nya grödor i ekologisk odling

Alla är intresserade av nyheter.

Samarbete med ekologiska lantbrukarna

Mer redovisning för föreningen Ekologiska lantbrukarna. Gärna presentation av någon som är insatt i försöken.

Brochyr och redovisning från tidigare års försök på fält.

Data om årets försöksodling tillgängligt dygnet runt.

Material om förfrukt, gröda och behandling kan finnas ute vid försöksfälten.

Marknadsföring av gården och dess resultat

Bygga landskap

Med inspiration från Danmark där det finns en entusiastisk person som jobbar med agroforestry, fruktträdsridåer skapar trevliga landskap.

Få mer folk hit

Börja odla grönsaker i större skala för avsalu

På försöksgården finns planer på att börja odla grönsaker i större skala. Detta för att det finns efterfrågan och mer odling bör stimuleras. Det kan även ge intäkter till gården. Eftersom man inte har tillgång till bevattning ännu är morötter kanske ett alternativ.

Visa gården för skolklasser

Ungdomar är en viktig grupp att satsa på. De är framtidens konsumenterna.

Testning i större skala kräver planering i växtföljden.

Man borde kanske ha en del av gården utan fast växtföljd. Just nu är dock växtföljden inte riktigt fast. Grödor som odlas är raps, vitklöver, havre och sockerbetor

Strängläggning i olika grödor

Geografiskt läge

För nordöstra Skåne upplevs Hillshög långt bort. Viktigt att försöka få mer folk att besöka Hillshög, t.ex. lantbrukare, konsumenter och skolungdom

Lilla Böslid

Teknik att samla upp ogräsfrön i samband med tröskning ●●●●●●●●

Teknikutveckling så att ogräsfrön kan samlas upp i någon typ av behållare vid tröskning för att inte bygga på fröbanken. Krävs ekonomiska resurser för att verkställa.

Utsäde-alla grödor, ekologiska sorter ●●●●●●●●

Sorter behöver vara anpassade till ett ekologisk odlingssystem. Det finns inte plats för det ekologiska tänket vid urval av sorter. Exempel på sorter som fungerat eller fungerar i ekologisk odling är Aurora, Baronesse och Kosack. Det har hänt något, man krymper ned grödorna och ökar behovet av att spruta mot ogräs. Kortstråiga sorter kanske även har mindre rotsystem (vilket borde studeras). Provodla olika erkänt bra sorter från -60, -70 och -80 och jämföra dem med varandra tillsammans med även äldre och yngre sorter.

Biogas-ogräsförstörare ●●●●●●●●

Odla ekologiskt och energisnålt. Det pratas nu mycket om energi och ekodlare gör av med mycket diesel. Vad kan man göra för att minska energiåtgången, t.ex. plöja grundare, bottengröda.... Värdera olika grödor även ur energisynpunkt. Försöka få så lokala kretslopp som möjligt

Referensgrupp (styrgrupp) av lantbrukare till försöksgården ●●●●●●●●

Kan befrukta med idéer. Kan även vara en styrgrupp som kan fånga upp och förmedla olika

problemställningar i regionen.

Odling med nya grödor som bottengrödor för att öka konkurrensen mot ogräs jämfört med ogräsharvning

System att odla som inte är så tidskrävande. Ha bottengrödor mot ogräs. Utnyttja solljuset genom växter som konkurrerar med ogräset utan att konkurrera med grödan. Vilka växter kan användas? Inspiration från ett bayerskt studiebesök där olika örter bla tagetes användes.

Hela odlingssystemet tänka nytt!

Samodling ihop med rödklöver vid vallfröodling. Vid insådd av rödklöver så med något som fryser bort första vintern.

Försöka tänka nytt i växtföljden. Dra nytta av de erfarenheter som finns och försöka finna ett odlingssystem som bekämpar rotogräs.

Skräppa är ett ökande problem. Så även på Lilla Böslid. På Böslid tror man skräppan kommit via flytgödseln. Idag sprids flytgödsel över större områden och då sprids även de besvärliga ogräsen mellan gårdarna.

Radhackning främst i spannmål

Ogräs (skräppa, rotgogräs)

Markpackning

Håller på att få stora problem med markpackning p.g.a. allt större inhyrda maskiner. Dessa maskiner är större än man önskar och man har sämre möjlighet att styra över tidpunkten för en körning

Samarbete växtodlingsgårdar-djurgårdar

Mera nära samarbete. Halland är inte självförsörjande på foder. Ta fram råd och policy hur man kan samarbeta. Djurgårdar behöver hela tiden fler djur, man har inte orken. Kanske kan man samarbeta med grannen

Åkersenap fullskaleförsök.

Använda problemen med åkersenap på Lilla Böslid till att prova hur olika åtgärder påverkar åkersenapen. Prova olika varianter på stora ytor samtidigt, en del av dem som diskuterades ute i fält och sedan följa upp hur det påverkat.

Försök utifrån praktiska problem

Kunskap söka pengar. Ekonomiska resurser, t.ex. fonder

Det är allt svårare att få pengar till olika projekt. Man skulle kunna leta efter fonder som kan dela ut medel. Våtmarksavdelningen på HS i Halland att t.ex. hittat en fond som hade fått kritik att de inte delat ut tillräckligt.

Ekonomisk ”stomme” hos enskilda lantbrukare har minskat, vågar inte chansa.

Förr kunde man meka mer på gården. En av lantbrukarna tyckte för egen del att de tidigare hade sett ekostödet som ett bidrag till att kunna göra egna tester. Allteftersom ekonomin kräver att det

blir fler djur på gården har tiden blivit allt mer pressad. Om man är flera med liknande problem kan man jobba ihop.

Använda försöksgården för olika ”tester”.

Regler och stöd försvårar samarbete

Ekostöden skapar problem. Eftersom stödet betalas ut per ko får man idag tvinga sig på samarbete, beslutsfattarna har tänkt fel. Kanske får man ha en gemensam foderpool.

Klimatpåverkan

Ekologiska odlingens påverkan på växthusgaser måste finnas i bakhuvudet.

Rådde

Vallfoderkvalitet/Blandfoder

Bra att kunna bland första, andra och tredje skörd. I Tyskland har man samarbete mellan mjölk och köttbönder.

Klöver/gräsbalansen

Teknik i små besättningar

Skala upp dikoproduktionen?

Satellitbesättningar

Det finns ett samband mellan storlek och ekonomi. Medelbesättningen i Sjuhärad är kring 13 kor.

Hälsa för människa och miljö

Mervärde t.ex. omega 3

Tillvaratagande av grovfoder(från skörd till djuren)

Att behålla kvaliteten från fodret är skördat tills det fodras. Lagra foder, ensileringsteknik viktig. Prova att ta pH värden i ensilage, där finns mycket att lära. Finns att lära från andra håll. Viktigt att inte behöva sätta till tillsatsmedel om det inte behövs.

Transporter för t.ex. ekologiskt foder(beror på foderslag, gödsel långt med 10-15 mil, foder långt från andra kontinenter)

Långt/kort olika synpunkter beroende på vad som transporteras. Olika åsikter inom gruppen. Vad innebär alla transporter för miljön.

Slakten måste få ut våra kvaliteter.

Slakten en bromskloss.

Djurens bästa, inte bara hög avkastning, även ta hänsyn till andra parametrar.

Alla talar om att den som producerar mest är bäst. Inte alltid bäst med högst avkastning. Ha andra urval vem som är bäst, t.ex. hur ofta veterinären kommer på besök. Djurens bästa men ändå klara ekonomin. (Husdjursforskaren tror dock att med det genetiska material vi har på mjölkkor bör de i alla fall producera minst 8500 kg.)

Långsiktig kaliumförsörjning- Kalimagnesia vad för det med sig?

Öka motivationen att gå över till ekomjolk (foder, växtodling ekonomi.)

Det är brist på ekomjolk. Marknaden måste ta tag i uppgiften. Husdjursföreningen regionalt har, från att varit måttligt intresserade av EKO, ökat rådgivningen till de lantbrukare som funderar på att lägga om till ekoproduktionen.

Kvickrotsbekämpning i intensiva vallfodersystem

Visa vad som behövs för att gå över till eko

Det är en mental omställning att gå över till eko. Lantbrukarna är hjärntvättade av kemiföretagen. Företagen har makt.

Förtroende för representanter för eko

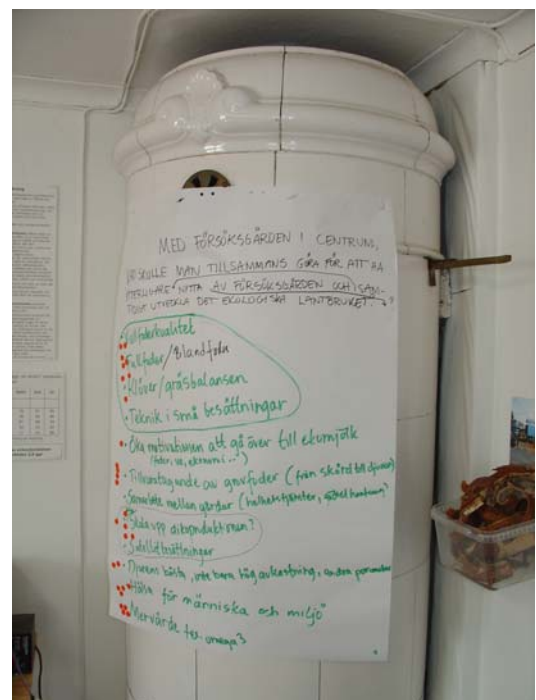
Viktigt vem som förmedlar budskap. Lantbrukarna var t.ex. nöjda med när en av rådgivarna inom hjälpte dem. Han hade fötterna på jorden och berättade både för och nackdelar. Han gav förtroende.

Rotfrukter till djur eller andra växtslag

Gruppen kommenterade att nackdel med rotfrukter är att de ska lagras och tvättas.

Osäkerhet t.ex.skördenivå

Förmedla redan framtagen kunskap.

Samarbete mellan gårdar(helhetstjänster, gödselhantering)

Öka lönsamheten, få fram heltidstjänster. Det kommer inte bli bättre betalt. Mer kunskap kring samarbete om maskiner mellan gårdar. Alla håller på med samma sak i Sjuhärad. Idag köps en del ekospannmål via gårdskontrakt från Skaraborg.

Identifiera vilka hinder det för att odla ekologiskt, areal, skördenivå, etc.

Variation i skörd hos eko ger större osäkerhet. Det kan vara svårare att rätta till misstag i eko än i konv.

Logården

Biologisk mångfald. Lärka tofsvipa rovfågel. Gräsremсор, örter, bottengrödor.

Sånglärkan kan vara utrotad i regionen om 20 år om ingen förändring görs. Viktigt ta reda på hur Eko påverkar och hur man kan utveckla metoder för att öka mångfalden

Koppla ihop gamla sorter och växtnäringsstudier.

Extensiva odlingssystem med gamla sorter etc.

Dagens sorter är inte anpassade till eko. Man skulle kunna förändra växtföljden på Logården och se hur urlakning blir i ett extensivt system.

Odlingsteknik, jordbearbetning, ogräsbekämpning och kvävehushållning, fokus på många saker samtidigt.

Det finns målkonflikter. Gården bör ligga i framkant . T.ex. att finna balans mellan ogräs och minimerad bekämpning.

”Experimentverkstad” ligga i fronten ha nyhetsvärde.

Precis som Skara Sommarland skulle Logården behöva ha en ny attraktion varje år. För att få folk att återkomma krävs att det hela tiden finns ett nyhetsvärde. Samtidigt måste man på Logården få göra misstagen. Att prova nya idéer varav alla inte är lyckade. Bättre att misslyckas på försöksgården än att lantbrukaren ska göra det.

Långsiktiga lösningar.

För att kunna utvärdera olika åtgärder och system krävs det lång tid. Det finns ett stort värde av att Logården redan dokumenterats i 15 år. Det är svårt att finna finansiering till långsiktiga studier. Man bör lyfta värdet av det.

Samverkansperspektiv (djur-växtodlingsgårdar)

I regionen är det ett underskott på djurgårdar medan det i intilliggande regioner är överskott. Mjölkgårdar har där t.ex. för lite areal till vall och halm saknas. Hur påverkar det växtodlingen om man börjar byta foder, halm och gödsel mellan olika regioner

Utveckla försöksgården ytterligare som mötesplats, konsumenter.

Fånga upp efterfrågan och förväntningar hos konsumenterna. Vad är det för produkter som

önskas? Det finns önskemål att få fram inhemska alternativ till olika importerade bönor och linser. Om konsumenterna kommer till Logården kan de få värdefull kunskap om odling.

Energiperspektiv-biogasväxtföljd

Inom ekologisk odling inte studerat energifrågor så mycket. Det finns en väldig potential i ekoodling i form av grüngödsling som skulle kunna bli energi. Vi har grödan hur ska vi komma vidare?

Det kan vara för dyrbart att ordna biogasutrustning på Logården. Grönmassa kan istället skickas till biogasanläggning på annat håll. Viktigt att sedan återföra rötresten. Studera ekonomi och växtnäring.

Energi-balans, förbrukning

Mötesplats för konventionella lantbrukare att visa eko.

Gruppen var självkritisk och tyckte att Logården måste vässa sin ekoodling för att kunna fortsätta att visa upp den som ett inspirerande exempel för konventionella lantbrukare. Det är viktigt att sköta ogräset bättre. För att intressera konv. lantbrukare är det viktigt med fina grödor. Det räcker inte att ekonomin är bättre även med en mindre skörd. Det är ännu bara 4,3 % certifierad odling i regionen. Västra Götaland har ett tufft mål att öka den certifierade arealen

Kontinuerlig utvärdering-Hur orka hålla igång många projekt samtidigt

Personalen på gården ser svårigheter när mer och mer ska göras utan tillräckligt med resurser.

Samordning emellan olika försöksutövare nationellt.

Gäller att veta vad andra gör. Gör man samma sak på flera platser bör det göras på samma sätt så att man kan dra mer slutsatser ur resultaten. Ibland kan det vara svårt att veta vad som är på gång överallt. Framförallt gäller det projekt som finansieras med regionala medel

Bjuda in andra grupper, tex Naturskyddsförening

Nya informationsverktyg- kommunikationsvägar, tex publicera avrinning dag för dag på webben. ●

Hur ska man få ut information tillräckligt snabbt? Ett sätt är att utnyttja webben. Lantbrukarna i regionen kan då få nytta av alla väderdata som samlas in på Logården. Klimatdata är intressanta för lantbrukarna men de är färskvara.

Sortförsök.

Även prova gamla sorter. Även prova sorter där det inte finns företag bakom som finansierar sortförsök.

Kvalitetsanalyser- andra parametrar än de vanliga.

Analysera mer om olika näringskvalitet i grödorna utifrån människans behov.

Använda tomma lokaler-alternativ användning

Sedan några år finns inga djur på Logården och stallarna står tomma. Nya aktiviteter på landsbygden kan kanske ge nya behov. Kanske ett slakteri eller liknande?

Finansieringsbegåvning hos HS-Hur utnyttja. Ta vara på detta?

Från Länsstyrelsen var man nöjd med HS förmåga att få fram pengar från olika håll till. Det är bra om det kan fortsätta i framtiden.

Testrutor för lantbrukare

Ge möjlighet för lantbrukare att göra egna tester på gårdens mark.

Nationellt nätverk för försöksgårdar.

Prova ny teknik, maskiner och redskap.

Gör det intressant för lantbrukare att komma till försöksgården

Klostergården

Ogrässidan,(tex tistel, tistelrost, hampa som ogrässanerare)

Alla rotogräs, även skräppa, fräken och hästhov. Utveckla sätt att komma åt tisteln, radhackning, tistelrost.

Jämföra ekonomi konv/eko lyfta fram det positiva. Presentera och föra ut resultat

Försöksgården bör bli bättre på att utvärdera ekonomin. Bör ha med ekonomi i alla rapporter. En till kolumn i alla redovisningar

Näringstillförsel (Vinass, Biofer, N-fix)

Utbildning/rådgivning

Klostergården skulle kunna användas mer. Mer samarbete med skolan och interna utbildningar inom HS

Erfarenhetsutbyte

Ett gäng med bra driv, ger positiva cirklar.

Dela med sig av erfarenheter ●●●

Viktigt att nya odlare får reda på de erfarenheter som gjorts. Omläggning bör få ta tid.

Driftsledaren tycker i efterhand att de gick in för snabbt med ekoodlingen på försöksgården. Det är viktigt att starta med ogräsfria fält. Många tror att de inte har tistel men upptäcker för sent att de har det.

Dränering ännu viktigare i ekologisk odling.

Teknikutveckling ●●●

Radhackning, strängläggning, flamning, mörkerbearbetning, GPS.

Växtföljd

Energi, hushålla med resurser ●●●

Transportinsatser. Skall energiåtgång mätas per kilo produkt eller per ha.

Maskinkedjekalkyler ●●●

Biogas, producera sin egen energi ●●●

Utnyttja gröngödsling bättre. Idag problem att få gasen tillräckligt ren till fordon. Biogas är mer värd i ett ekologiskt system. Gödseln är värdefull

Nya grödor ●●●

Kan prova nya grödor i mindre skal på försöksgården. Har tidigare haft demos med sötväppling, lupin och olika baljväxter.

Entreprenörskap ●●●

Företagsamhet, förändringsvilja. Treva med ändå våga. Vilja förändra. Kan lära varandra mycket. Klostergården ett exempel. Ha entreprenör kurser. Samarbete mellan försöksgården, Vretagymnasiet, universitetet. Kan även ha samarbete om ogräs.

Hs kontor närmare försöksgården ●

Rådgivarna skulle naturligt komma mer ut på gården. Lättare med parkering för besökare

Sortfrågor ●

Dagens sorter inte anpassade till ekologisk odling, de är för kortstråiga.

GMO vad händer i framtiden?

Är GMO något på sikt för eko. Kan genförädning vara ett sätt att nå sorter som är bättre på att utnyttja växtnäring?

Marknadsföra Klostergården mer

Sätta upp skyltar vid stora vägen.

Mellangrödor, fånggrödor

Fånga upp kväve, använda åkersenap eller oljerättika i växtföljder utan oljeväxter

Djur, köttdjur

Ändra inriktning på Klostergården

Ekhaga försöksgård

Gamla lantsorter, Upplandssorter

Ett nytt sätt att lägga ut försök (kontinuerlig diskussion, uppföljning, deltagande process)

Kontinuerligt under säsong diskutera försöksplanen och göra de åtgärder som är vettiga.

Metod att fånga upp intresserade omkring något ämne. Hur kan man mötas? Koppla ihop grupper, hitta varandra, mötas kontinuerligt.

Systemtänkande, grödor i samverkan

Indirekt ogräsbekämpning är viktigare än den direkta

Näringsinnehåll och hälsa.

Kan hitta nya kvaliteter som kan utvecklas.

Stimulera fler försök, både på Ekhaga och hos lantbrukare.

Referensgrupp (5-6 intresserade lantbrukare runt Uppland, träffas 3 ggr/år)

Någon form av referensgrupp med lantbrukare och ett andra intresserade av forskning och försök i Uppland. Samarbeta med en grupp på 5-6 mycket intresserade lantbrukare. Lägga ned kraft på att hitta rätt personer till gruppen. Samlas på Ekhaga. Odlar det som passar i Uppland. Skapa lokal identitet

Ekologisk majs, grönfoder

Ogräsreglering

Lösningar som samtidigt sparar diesel.

Kretslopp

Gruppen är ”instrumentet”. (Läser av verkligheten, analys i fält.

Utveckla arbetssättet att gruppen kan vara ett instrument. Forskare-rådgivare-lantbrukare. När man står i försöket är det gruppen som läser av verkligheten. En av lantbrukarna i gruppen som haft många besök i olika demoodlingar på sin gård upplever att en grupp ibland kan hoppa fram snabbare och ge snabbare lösningar . Svårigheten är att få målinriktningen i gruppen. När man lärt sig tekniken lättare att hitta nya pengar.

Smak och kvalitet.

Inte bara odla, viktigt att även utvärdera kvalitet.

Bygga nätverk, (ex Rheum i Sörmland)

Samverkan växtodling och djurgårdar (foder, växtnäring) ”typexempel”

Lyfta frågan.

Utveckla ekolantbruket på olika nivåer, både storskaligt och nisch

Viktigt att finna lösningar som passar det nya storskaliga lantbruket.

Ekhaga en möjlig mötesplats

Maskinutveckling (ogräs)

Familjedagar. (Teman hälsa)

Ha med cirkeln där det visas hur mycket mark som behövs till en person. Djur. Få med konsumenter i aktiviteter. Grilla grönsaker, kött och färskbakat bröd

Bjuda in för smakprovning. (t.ex. bageri, politiker, lantbruksnäringen)

Energi, (effektivitet, produktion)

Utveckla ekolantbruket så att man tar mer hänsyn till energiåtgång.

Nya försök (olika grupper)

Flera inblandade, annars lätt att en gör allt.

Forum att söka likasinnade/intresserade (lantbrukare, forskare mfl) –kanaler

Söka vad det är som pågår inom näringen. Plocka ihop personer som håller på med olika saker.

Nätverk. Ställa frågor. Samla en grupp med lämpliga personer. Kan leda till mycket. Ger meningsfulla resultat, försöksgården vara med. Tex sorter, försöksgården prova olika sorter.

Gruppen vill ha en viss egenskap som försöksgården jobbar vidare med.

Forskare-lantbrukare jobbar i sina egna verkligheter, koppla ihop grupperna. För forskaren är det ofta en svårighet att gå utanför sitt ämnesområde. Vid planering av försök viktigt att ha mer framförhållning och mer lokal förankring än vad det är idag. Kontinuerlig kontakt mellan olika kompetenser gör att man lyfter upp saker och ting i sitt medvetande.

Redovisning av grupparbete vid arbetsmöten

Grupparbete i en grupp kring frågan: Hur skulle ett samarbete kring den/de frågorna kunna gå till (utifrån DDF perspektiv)?

Hillshög

Grupparbete med två lantbrukare och en rådgivare

Punkt: Odlingsteknik

Det är nog mycket som redan är gjort. Hur hittar man saker och ting? Det är inte alltid så lätt att få överblick. De resurser som behövs behöver inte bli så dyrbart. Mycket går att göra med den maskinpark som finns på gården och i regionen. Största svårigheten är att veta Vad? Vilken gröda? Hur ?

Punkt: Referensgrupp

Man är överrens om att det borde bildas en referensgrupp kring Hillshög. Uppgiften för gruppen är att tillföra idéer utifrån samt medverka vid utvärdering. Gruppen bör träffas 1-2 ggr per år. 4-6 lantbrukare plus 2 från HS samt någon forskare. Lantbrukarna är de som HS ekorådgivare kontaktat till denna träff. De representerar olika driftsinriktningar och olika områden inom regionen. Med region menas i detta sammanhang gamla Kristianstads län vilket är HS Kristianstads område. Gruppen kan även göra något trevligt tillsammans, varför inte en studieresa till Italien.

Punkt: Informationsmaterial

Sätta upp en brevlåda på Hillshög med infomaterial. Sätta upp inplastad information på den idag tomma anslagstavlan. Ta med mer om försöken på HS Kristianstads hemsida.

Österlen besöks av många turister under sommaren. Försöka få med länk eller info på turistsidor om försöksgården. Tänka på att skriva in ord som turist, Österlen och besöksmål etc för att HS hemsida med försöksgården ska komma fram som ett alternativ då turisterna söker på Google. Nästa års resa för Skånes Ekologiska lantbrukarna kan bli till Österlen och försöksgården.

Lilla Böslid

Grupp 1: En lantbrukare och en rådgivare.

Punkt: Nya odlingsystem

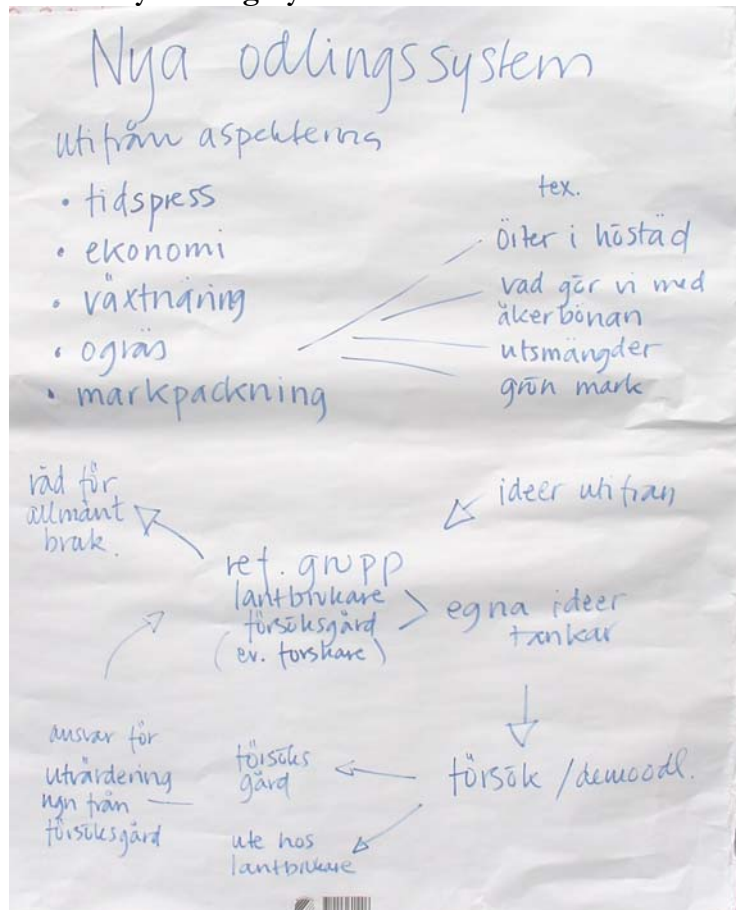

Bild: Grupp 1 redovisning på blädderblock.

Kommentarer vid genomgång:

Tänka nytt i hela systemet. Ta till vara erfarenheter från lantbrukare och försöksgården. När lantbrukaren gick över till ekologisk odling var det första han köpte en ogräsharv. Numera använder han den allt mindre. Ibland är den inte till nytta. Försöksgården skulle tillsammans med en referensgrupp kunna plocka ut vad det är för specifika problem i försöksgårdens odlingsystem idag. Det finns många ideer på lösningar både utifrån och från gården. Referensgruppen skulle prioritera. Detta skulle sedan utmynna i försök på gården och ute hos lantbrukare. Hos lantbrukare kunde försökspatrullen komma ut och följa upp. Tror det skulle vara intressant för lantbrukare att vara med.

Projektledningen ställde en fråga till försöksgårdsansvarige. rådgivaren Hur tänker du idag?. Hon konstaterar att idag pratat hon med försöksledaren på Böslid och andra rådgivare. Hon skriver försöksplaner utifrån sig själv. Mest kommer härifrån, ibland något som andra redan gjort. När

det gäller försöken så är det SLU, HS på Böslid eller andra HS som gör planerna. Ekorådgivarna på olika HS har samordnat projekt inom KULM. Vi diskuterade vidare att det behöver inte bara vara regelrätta försök som kan ta fram ny kunskap på försöksgården. Man skulle t.ex. kunna så in halva fältet med en bottengröda och följa upp det i fält tillsammans.

Om det finns en referensgrupp och engagerade lantbrukare som får var med från början. Blir det ett egenintresse. Verksamheten på försöksgården och ute hos lantbrukarna blir då mer intressanta och lärorikare.

Grupp 2: Två lantbrukare.

Punkt: Referensgrupp med lantbrukare/odling Nya bottengrödor

Referensgrupp till försöksgården med 5-8 lantbrukare.

- Lantbrukare/rådgivare/högskolan (vid behov)
- Uppstart hösten 2007 inför 2008 års odling
- Syftet att utröna nya grödors ogräshämmande möjlighet.
- Målgrupp: lantbrukare alla
- Utveckla, energisnålare, renare grödor, billigare torkning, etc.
- Målsättning är att få fler fånggrödanvändare.

Kommentarer: Dagens fånggrödor är för lika kvickrot. Andra grödor kan ge nya möjligheter. Dagens stödregler för fånggrödor är klumpiga. Idag används 5 kg rajgräs och det blir en uppförökning av kvickrot. Utsädet till fånggrödor får inte kosta för mycket och det ska ha en påvisad ogräseffekt. Systemet skall vara anpassat till ekologiskt och kunna bli en förebild. Gruppen av lantbrukare kan vara lite dynamisk. Göran Bergqvist SLU är intresserad av bottengrödor.

Grupp 3 En av försöksgårdens personal plus en lantbrukare

Punkt: Utsäde, äldre sorter

Äldre sorter

- Undersöka efterfrågan vilka som ska odlas.
- Egenskaper som önskas
- Bra ogräskonkurrens
- Bra skörd med lite insatser av växtnäring
- Odlingssäkra sorter

Enklare provodling

- Kontrollera egenskaper
- Mäta skörd
- Ockulär besiktning av intresserade

- Mål ca 20 kg av varje sort till lantbrukare för vidare uppförökning

Kommentarer: Prova olika ”guldsorter ” från olika årtionden. T.ex. havre, Vital, Selma, Blenda Sol II, ställa dem mot varandra. Med försökströskan finns möjlighet att skörda och hålla isär små mängder. Det är viktigt att plocka bort sotax. Sen kan lantbrukare fortsätta föröka upp. Långsträiga sorter borde vara intressanta. Selma var ju jättebra. Rost kanske är en nackdel i gamla sorter. De gamla sorterna fungerar bra vid lägre skördenivåer, typ 4 ton/ha. Vid 8 ton/ha fungerar nog mindre bra. De ekologiska odlarna behöver sorter som ger mer skörd på mindre mängd kväve. Nya sorter konkurrerar sämre med ogräs, de ger då lägre skörd ännu mer ogräs. Man kanske kunde ha växtföljd även med olika sorter. Hur kan man få reda på efterfrågan? Brödsäd styr efterfrågan sortval. För fodersäd är odlingsegenskaperna viktigare. Ska man hålla detta inom Halland? Det är ett stort projekt så det krävs uppbackning och det borde finnas intresse riksnivå. Hans Larsson på SLU Alnarp jobbar med brödsäd.

Lantbrukaren har försökt hålla liv i sorten Cirocco av åkerböna och vete Kosack. Vi funderar om sortägarna inte är intresserade att marknadsföra och sälja äldre sorter då rätten till sorten går ut efter 15 ? år.

Rådde

Grupp 1: Rådgivare på Hs Sjuhärad och två lantbrukare.

Punkt: Hälsa – människa – mat

- Äldre ekoodlare vara mentorer till yngre

Viktigt mer ersättning till mentorn

- Kontaktnät

Hur bygger man upp ett kontaktnät?

- Matlagning

Viktigt engagera måltidspersonal, kockar

- Gårdsbesök – se verklighet

Se verklighet på lantbruk med olika produktionsinriktning, koppla med matlagning

- Resursbehov
- Levande information

Öga mot öga-information viktigare än TV-reklam

- Lokal

Reflektion från övriga:

Vem äger frågan? Vem tar initiativ att driva frågan?

Vem har tid och resurser. Alla vill ha betalt för sina timmar.

Målgruppen? Alla som jobbar med mat.

Måste hitta andra vägar att få budskapet, t ex TV-reklam.

Bild: Grupp 1

Punkt: Ekoproduktion, fler producenter

- ERFA-grupper, efterkalkyl mjölk

Hela gruppen kommer till en gård och ser konkret hur man kan erhåller en högre nivå, en sporre

- Ekonomisk jämförelse, mer insikt i företagen

Reflektion från övriga:

Produktionsresultaten skiljer sig inte mycket mellan konventionellt och ekologiskt uppfödning av köttrasdjur.

Tror att det finns en stor spridning mellan olika producenter, speciellt inom eko. Hur kommer eko fungera för dem som inte är så duktiga lantbrukare?

Hur var det att samla in fakta? Fungerat bra i efterkalkyl-mjölk.

Grupp 2: Tre personer, försöksledare, lantbrukare och forskare inom husdjur.

Punkt: Vallfoderproduktion

Ta kort på blädderblocket – klistra in

Kommentarer:

(Inventering av problemet) Flera har problem med näringsbalans i fodret. Lösningen på problemet finns både i djurhanteringen och i växtodlingen. Om man väljer andra växtslag eller sorter, hur är smaklighet, smältbarhet/fiberinnehåll?

(Referensgrupp) Hela tiden dialog mellan försöksgrupp och referensgrupp (lantbrukare, rådgivare

och forskare).

(Djurförsök) Stämma av hur det fungerar på djuren – via djurförsök eller dokumentation.

(Demo-tytor fältmässig) Parallellt med regelrätta vo-försök, så skulle man kunna ha praktiska demo-tytor ute hos lantbrukare. När rapporten är klar ska det redan ha provats ute i praktisk odling.

Hela tiden kontinuerlig utvärdering från lantbrukarhåll. Möjligt att kunna ändra i någon försöksplan om det visar sig vara helt fel.

Ersättning till lantbrukare kan ses från olika håll. I djurförsök upplever lantbrukaren att de får hjälp av försöksanalyser etc och att det inte stör deras verksamhet så mycket. Medan i vissa vo-försök ute på gårdar kan ersättning behövas om det stör deras ordinarie verksamhet, t ex vallförsök som ligger kvar efter deras egen skörd.

Kommentar: Vad händer om man skördar en vecka senare? Försöket bör ha flera alternativ för att likna verkliga förhållanden.

Bild: Grupp 2.

Logården

Grupp 1: En rådgivare med försöksgårdsansvar och en lantbrukare.

Punkt: Lantsorter-växtföljd-ogräs

- Plocka in lantsort på ett fält i den befintliga ekologiska växtföljden. Jämföra med en ruta av en modern sort.
- Ogräsmängd

- Växtnäringsbehov.
- Även prova baljväxt för humankonsumtion- alternativ till linser.

Kommentarer vid genomgång: Idag provodlar föreningen Västgötarna där lantbrukaren ingår ett vårveete av sorten Öland. De har fått bra testresultat i smak. Ett skifte i den ekologiska växtföljden på Logården är 3-4 ha, då behövs 500 kg utsäde. Västgötarna skulle t.ex. kunna odla vårspelt på Logården och sen ta tillbaka skörden. Detta kanske kunde göras redan nästa år. För att ta reda på hur en växtföljd kanske skulle kunna förändras om man odlar gamla sorter skulle man kunna dokumentera ute på gårdar som redan är igång. Nu får de utsäde via Hans Larsson i Alnarp.

Projektledningen frågade om man det vore intressant att bilda en grupp som knyts till projektet, vilka skulle kunna ingå i en grupp. Vi kom efter lite diskuterande i hela gruppen fram till att alla de 9 lantbrukarna i Västgötarna skulle kunna tillfrågas. En regional kostexpert vore bra att ha med. Gärna någon med kompetens inom förädling och bakning. Från Länsstyrelsen kunde en rådgivare vara en lämplig person.

Vid diskussionen kom vi fram till att det även skulle gå att ha t.ex. tre olika lantsorter på fältet eftersom de troligen gör en relativt lika påverkan. En av projektledarna uppmanade att hela tiden dokumentera vad som görs, och vad som sägs på olika möten.

Punkt: Biologisk mångfald

- Samarbete med Naturskyddsföreningen
- Engagera flera lantbrukare, konv, eko, djur och spannmål.
- Åtgärder dammar, häckar gräsytor mm.
- Samarbete med HS Uppsala. Sponsorer ??

Kommentarer vid genomgång: Samarbete med t.ex. ornitologföreningen. Försöka engagera dem som arbetar ideellt med dessa frågor.

Dokumentera den biologiska mångfalden på Logården och på olika typer av gårdar i regionen. Se om man kan se några skillnader. På Logården gjordes en del undersökningar på nittioalet men nu är det minst 10 år sedan sist. På Logården finns det lähäckar, våtmark och lövskogsplantering. En av projektledarna tipsar om att Olle Kvarbäck gjort inventeringslistor och projekt som Karin är inblandad i har fått medel från SLF. Någon i gruppen föreslog att man kanske kan få olika regionala miljöbovar att sponsra.

Grupp 2: En driftsansvarig på försöksgården, en rådgivare från Länsstyrelsen och en forskare inom växtnäring.

Punkt: Experimentverkstad

Kunskaper: Många olika!

Platser: Många, olika förhållanden

Yrkeskategori: Många lantbrukare, forskare, rådgivare, natur/miljövårdare, entreprenörcoach, tekniker och konsumenter.

Aktiviteter:

1. Hjärnstorm
2. Utföra demoodlingar på många gårdar
3. Utveckla nya redskap
4. Gårdsvandring gruppen
5. Bjuda in experter, föreläsare, maskinfolk etc.

Aktiviteterna kan behöva begränsas i gruppen.

Resurser:

1. Aktiva deltagare
2. Pengar för demo.odl, analyser arbete tjänstemän, extra arbete lantbrukare genom landsbygdsprogrammet.
3. Logården som har kunskap, mark, samlingsplats. Samt förmåga att dra till sig kompetens och finansiering.

Syfte: Utveckla ekoodling. Förbättra produktion och ekonomi för lantbrukare. Kompetensutveckling. Identifiera nya forskningsbehov och företag.

Målgrupp: Lantbrukare

Utveckling och förändring; I allra högsta grad!

Beslut och ägande: Tydliga spelregler viktigt. Särskilt ägande nyutvecklade produkter.

Kommentarer: Har det gjorts något liknande detta ? Istället för gårdsvandring skulle det kunna vara ”verkstadsvandring”. En lantbrukare tror att det skulle kunna intressera många och att man bör ha med smeder och andra.

Vi kom in på medelstillgången för ekoodling i Västra Götaland. Rådgivaren från Länsstyrelsen berättade att i det nya landsbygdsprogrammet allteftersom blivit neddragningar inom eko jämfört med tidigare. Jordbruksverket har nyligen uppmanat Länsstyrelserna att fördela ytterligare andelar av medlen till investeringsstöd. Nu lutar det åt att det i år blir en kraftig minskning till eko. Detta kompenseras till viss del att det finns en del nya program som också kan var intressanta för eko t.ex. ökad konkurrenskraft, inom företagsutveckling. Flera större ekoprojekt avslutas nu så på det viset kan det ändå finnas pengar att tillgå men det mesta är redan upptecknat.

Klostergården

Grupp 1 En rådgivare från Länsstyrelsen, en driftledare på skoljordbruket Vreta Kloster och en lantbrukare.

Punkt: Jämföra ekologiskt/konventionellt gärna på flera försöksgårdar

Avkastning, ekonomi, energiförbrukning

Skulle kunna redovisa ganska snabbt. Det finns värden på Klostergården så det skulle nog kunna gå att räkna bakåt i tiden. Skulle kunna vara ett exjobb. Räkna ut både per gröda och per växtföljd. Dataväxt går kanske att använda.

Punkt: Lokal på Klostergården

Rådgivaren saknar lokal på Klostergården. Lokal för odlare, lantbrukare, försöksvärdar.

Driftsledaren konstaterar att det tyvärr är svårt att bygga nya hus på Klostergården med tanke på fornlämningar. Samarbete kan även göras med Vretagymnasiet.

Grupp 2 En lantbrukare och den försöksgårdsansvarige ekorådgivaren på Hs

Punkt: Temadag rotgräs

Tistel, skräppa och kvickrot. Ta fram befintlig kunskap. Det finns en massa kunskap men det behöver föras ut. Ta fram erfarenhet från deltagarna.

Biologin runt ogräs finns en del kunskap som saknas. Tistelrost, groning av skräppafrön etc. Kanske kan engagera forskare på universitetet.

Dags att lyfta upp ogräsfrågan. Problemen blir större för varje år. Göra ett samlat grepp. Ha stationssystem på gården, gräva och titta på olika ogräs. Är problem med ogräs lika stort i övriga landet?

Punkt: Teknikutveckling

Teknikutveckling viktig, Lars Askerlind utvecklar radhacka. Fortsätta vara med i den utvecklingen. Delvis knutet till försöksgården. Kombinationsredskap, skära hela ytan. Göra projektansökan.

Grupp 3 En lantbrukare och driftsledaren på försöksgården

Punkt: Jämföra ekonomin eko/konv

Sammanställa efterkalkyler

Målgrupp: Konventionella och ekologiska lantbrukare.

Plats: Klostersgården, liten grupp. Arbeta med företagen som utgångspunkt. Träffas flera gånger under en längre tid.

Ekonomirådgivare understödd av växtodlingsrådgivare.

Optimering av företagets resurser. Utveckla ekologin i området. Mycket personliga synpunkter kommer in.

Praktiska råd och erfarenheter så att lyckas bättre än vi själva

Nyckeltal för brenchmarking. Jämföra nyckeltal i rådgivningsgrupper. Grupperna ska ha deltagare med blandade inriktningar. Långsiktighet viktigt. Minst 5 år.

Ekhaga försöksgård

Grupp 1 En forskare och en lantbrukare

Punkt: Upplandsnätverk för att utveckla eko

Lantbrukare-rådgivare-forskare Kan finnas fler aktörer.

Uppstart och sedan årligt möte.

En sak att önska men en annan att förverkliga. Vem tar initiativ? Hur hittar man varandra?

Vi pratade om alla nätverk och möten som i viss mån konkurrerar med varandra.

Idémöte, skall man locka med en fråga eller ska man få igång arbetssättet i regionen.

Hur bibehåller man och ökar kvaliteten på jorden och maten?

Punkt: Kvalitet och näringsinnehåll, smak och hälsa.

Landskapssorter

Varumärket Uppland

- Intresseväckande seminarier. (Hur vi påverkas av det vi äter?)
- Ekhaga inspirerar
- Lokal livsmedelsförädling
- Möte med handeln.

Prova olika metoder på gårdar se hur det påverkar näringskvalitet. Efter ett tag kan det utkristallisera sig en grupp intresserade personer som jobbar vidare. Vem tar initiativ? Det måste hänga på alla inblandade att det går vidare.

SLU:s ledning mer intresserad av vit biologi istället för grön biologi. Enskilda forskare har idag bra kontakt med försöksgården.

Grupp 2 Driftsledaren på försöksgården och en lantbrukare.

Punkt: Sorter, skanning.

A Skanna 20-50 olika sorter på Ekhaga samt en annan plats med liknande förutsättningar.

Dokumentera vissa parametrar t.ex. marktäckning, tidighet.

När man skördat göra smaktest, bakttest, mäta näringsinnehåll och mineralinnehåll.

Odlare, förädlare, forskare.

B Nästa år behålla de sorter som var intressanta plus lägga till ytterligare fler sorter.

Här kan även bagare komma med i arbetet.

Sorthistorik- det går ofta att härleda ursprunget till sorten.

Resurser: Söka medel från t.ex. Ekoforsk, Ekhagastiftelsen.

Syfte: Ta fram lokalanpassade sorter, bättre smak, bättre mat, ökad mångfald.

Idag lägger driftsledaren ned mycket av sin fritid på arbetet med gamla sorter. Hans Larsson är sponsrad från Danmark och har ett visst stöd av partnerskap Alnarp. Allkorn är ett nätverk, det finns ett jättestort intresse. Man ska inte överreklamera gamla sorter det finns mycket som är bra men även det som är mindre bra.

Grupp 3, En lantbrukare och en rådgivare från HS

Punkt: Systemtänkande

Mål. Finna ny kunskap inom systemtänkande inom bearbetning-ogräsreglering-kretslopp-växtnäring.

Syfte. Göra försök kring jordbearbetningssystem . Bemästra svåra rotogräs. Hålla nere energiförbrukning. Balans med växtnäring på gården.

Målgrupp: Lägga extra energi på att fånga upp lantbrukare i Uppland som har intresse kring utvecklingsinriktade projekt, samt rådgivare och forskare. Belöningen för lantbrukare och rådgivare är att få lära sig nytt.

Aktiviteter: 3-4 träffar per år. Basen på försöksgården men upprepning och genomförande i stor skala ute på gårdarna.

Exempelvis utgå från Ekhagas växtföljd, göra besök med gruppen. Hur hanterar man en tvåårig vall i systemet? När ska den brytas? Utvärdera ettårig kontra tvåårig, stubbat eller plöjt? Väga in insatsen av energi. Hur mycket tistel kontra hur mycket bearbetning? Ärtor eller bönor? Ärtor ger problem med ogräs och parasiter. Studera risker med lantsorter. Beståndstäthet, undvika att säden lägger sig.

Resurser: Söka medel från Ekoforsk, Jordbruksverket, SLF, Ekhagastiftelsen eller andra.

Ett nytt sätt att lägga ut försök och utvärdera. Diskutera med referensgrupp, kunna ändra under säsong.

Ägande: Alla som är med i gruppen.

Mötesformer: Personliga och telefonmöten.

Arbetet ska vara resultatnriktat och effektivt. Resultatnriktat kan ha dålig klang men det är viktigt att arbetet ger resultat. Att man gör uppföljningar och kommer vidare.

Gruppens dynamik, skulle vilja utveckla det vidare. Hur ska man dokumentera deltagande försöksverksamhet? Hur får man resultat i en riktning? Det kan vara lättare på en försöksgård. Man kan stämma av gårdarna mot försöksgården. Gäller att fintrimma gruppens som instrument. Mätningar kostar pengar men behövs till viss del.

Driftsledaren konstaterar att kunskap i Sverige om fältförsök blir allt mindre. Det sker inte så mycket utveckling inom ämnet. Ett positivt exempel på motsatsen är dock att Håkan Fogelfors i år ska så ut ogräsfrön i vissa rutor och vissa rutor så dem slumpmässigt. Sen ska de testa och utveckla metodik för att mäta ogräsförekomst.

Slut summering och slutrunda, hur har dagen varit?

Hillshög

Slutsummering:

Viktigt med ansökningar så att det kan bli verksamhet. För Skånes del så måste troligtvis nästa års LBU medel redan sökas i augusti i år. Vi diskuterade bl.a tid och plats för fältdagen. Den 25 juni är ok även om det är något sent med tanke på LBU medlen. Man vill gärna vara geografiskt i centrum av de olika försöksgårdarna som ingår i projektet., så alla kan åka över dagen.

Klostergården har bra tågförbindelse vilket är ett plus. Logården är ett annat alternativ gruppen var intresserad av. Vallodling engagerade inte alla i gruppen.

Slutrunda, hur har dagen varit?:

Driftsledare på gården: Trevligt. Tyckte först att det verkade flummigt. Men det har kommit fram flera bra idéer.

Rådgivare med försöksgårdsansvar inom eko: Synd att vi fick återbud. Tror att det här är bra. Vi behöver få mer försök och verksamhet på Hillshög. Risken finns annars att det blir en ren produktionsgård. Ser fram emot fältdagen, träffa de andra och höra vad de har att säga.

Projektledare: Inspirerande att få åka runt till de olika gårdarna och se vilka möjligheter som finns. Det skiljer en hel del mellan gårdarna. Här har ni goda förutsättningar att prova olika grödor och det finns mycket teknik och kunskap i regionen. Synd att tre av fyra lantbrukare inte kunde komma.

Lantbrukare: Viktig höja intresset för försöksodling. Vore intressant att bilda en grupp som kan påverka. Som lantbrukare i en sådan grupp får man också bättre tillgång till försöksresultat.

Projektledare: Roligt att få se så mycket av Skåne under dagen. Håller med er andra vad ni sagt. Alla blir lite hemma blinda . Från CUL sida viktigt att ha kontakt runt om i landet. Ur nationell synpunkt är det viktigt att gårdarna finns.

Lilla Böslid

Slutsummering:

Vi skulle haft en referensgrupp redan från då Lilla Böslid startade som försöksgård. Det hade gett en annan förankring och intresse tycker den försöksgårdsansvarige ekorådgivaren.

Hon tycker det är svårt att få deltagare till aktiviteter idag. Kan en orsak vara att det är för stort utbud. Länsstyrelsen ger stöd till många fältvandringar, bönderna är stressade och prioriterar det som är intressantast. En ny lagård drar alltid mycket folk. Men det kanske inte är så viktigt att så många lantbrukare kommer till Böslid. En av lantbrukarna föreslår att man kan ta kort då och då och under vintern visa året som gått och diskutera t.ex. i samarbete med ekologiska lantbrukarna eller vid samling med olika grupper.

Slutrunda, hur har dagen varit?:

Lantbrukare: Givande dag. Ser fram emot att mer påtagligt använda Lilla Böslid. Få mer lantbrukare till försöksgården. Knyta nätverk

Lantbrukare: Instämmer

Lantbrukare: Instämmer

Lantbrukare: Instämmer. Mycket bra.

Rådgivare och försöksansvar för eko: Detta skulle jag gjort för flera år sedan. Känner ett personligt behov av att inspireras för att kunna gå vidare i min arbetsituation. När vi var ute var höjdpunkten. Skönt att som rådgivare inte känna att man ska ha alla lösningar utan att alla spånar på samma villkor.

Försöksgårdspersonal: Trevligt om det händer något på gården. Böslid har de senaste åren tenderat att bli mer en växtodlingsgård än försöksgård. Nya utmaningar.

Projektledare: Givande. Kul att se nya och gamla ansikten. Hoppas ni ska förvalta detta ni skapat idag.

Rådde

Slutsummering:

Viktigt med helhetssynen innan man börjar arbeta.

Försöksledaren frågade gruppen vilka ytterligare personer som skulle vara intressanta att få med i en referensgrupp för Rådde, t ex en fårproducent.

En konsumentrepresentant, föreslog någon. T ex en person som är kostekonom och jobbar inom offentlig förvaltning trodde försöksledaren.

Någon inköpare.

Förutsättningar i detta område är en medelbesättning på 13 dikor. Hela Sjuhärad är ett område med främst kött och mjölk där grönsaker kan vara ett komplement. Viktigt då att kunna sälja sina produkter – ingen speciellt kedja som tar hand om det som för kött och mjölk.

Slutrunda:

Forskare.: SLU Skara vill vara med, ställer upp, vill inte bara vara på kontoret.

Lantbrukare: Trevligt att träffas.

Lantbrukare.: Måste få ut om eko, brinner för området.

Rådgivare: Vill ha mer konkret, risk att det stannar annars.

Försöksledare: Jätteroligt att komma igång, känner som rådgivaren.

Projektledare.: Glad att vara här, tror att det kan bli något bra av projektet.

Projektledare: Glad att träffas, engagemanget från deltagarna, aktiva, svårt med konkreta förslag, projektet är en del som inte löser allt

Lantbrukare: Osäker hur arbetet i fortsättningen ska ser ut

Kommentarer i samtal med försöksledaren och rådgivaren på HS:

Rådde vill gärna ha en referensgrupp som arbetar tillsammans med personalen

Vi konstaterar att det nu bildas en referensgrupp som kopplas till försöksgården och att gruppen ev. kan utökas med någon person. Samtidigt ska de personer som inte kom på dagen få anteckningar från dagens möte och annan information.

Logården

Slutsummering:

Den försöksgårdsanvarige ekorådgivaren tyckte att det var roligt att vi diskuterat biologisk mångfald under dagen. Det har inte gjorts något projekt på Logården sedan 90-talet. Det är minst 10 år sedan någon inventering gjordes. När det gäller odlingssystem på Logården gäller det att systemen hela tiden är aktuella att de speglar de system som används av lantbrukare. Det gäller att hålla kontakten med olika aktörer. Samtidigt är det ett vist motsatsförhållande mellan långsiktighet och kortsiktighet. Att kunna ligga i fronten samtidigt som vill följa upp hur ett odlingssystem påverkar på lång sikt. Då kan inte för stora förändringar göras.

En av projektledarna undrade om hur man jobbat på Logården, eventuell referensgrupp etc. Lokalt för hela Logården finns en referensgrupp. Den har träffats vartannat år ibland oftare ibland mer sällan. I den ingår två representanter från Länsstyrelsen, sex personer från Hushållningssällskapet; två lantbrukare i området, en från Lantmännen, två från Växtskyddscentralen; och en från SLU Skara.. Rådgivaren konstaterade att det kanske är för få lantbrukare med i gruppen.

En av projektledarna undrade hur gården kommit i kontakt med Göteborgs universitet. Forskaren berättade att det varit en personlig dröm hon haft länge att mäta avgången av lustgas. I och med den nya dräneringsanläggningen lyckades hon och HS få lite folk på kroken och fick igång ett samarbete med en forskargrupp på Göteborgs universitet.

Det finns även en vetenskaplig referensgrupp som startade då en person inom HS doktorerade. Den gruppen har fortsatt att träffas då HS tar initiativ till det. Det finns inga särskilda pengar till det.

På 90-talet ingick Logården i en Europeisk grupp med försöksgårdar från ett antal länder i Europa. Samarbetet mellan gårdarna handlade om att ta fram metoder för hur man jobbar med odlingssystem. Exempelvis utvecklades olika nyckeltal som speglar odlingssystemens funktion.

Logården är även med i ett projekt Nitrogen Europé NEUE där 60-70 grupper ingår. Inom detta projekt kommer det hållas ett möte på Logården den 6-7 september. Maria Stenberg, SLU och Leif Klemedtsson från Göteborgs universitet ingår i projektet.

Slutruna, hur har dagen varit?:

Lantbrukare: Väldigt trevligt. De konkreta projektidéerna känns inspirerande, vill själv vara med på alla tre. Borde kunna intressera andra lantbrukare och även andra intresserade.

Rådgivare, försöksgårdsansvarig på HS: Man blir trött efter en sån här dag. Men det har varit givande. (Lantbrukaren inflikade att han tyckte tvärtom. Han tyckte det var skönt att sitta still en stund efter allt fysiskt arbete i vårbruket som pågår)

Projektledare: Det har varit kul att träffas. Det var tråkigt att de tre inbjudna lantbrukarna inte kunde komma. Men det känns ändå som vi kom långt. Vi skall ha lantbrukarna i åtanke och försöka involvera dem i det fortsatta arbetet.

Driftsledare försöksgården: Roligt att få vara med på ett nytt sätt att jobba. De slog mig vid prioriteringen att vi inte satte någon plupp på maskinvisning trots att vi tycker att det lockar folk. Hoppas det blir bra framåt. Bra reklam ger ringar på vattnet.

Forskare: Vi skall upprätthålla att det är aktiviteter på Logården. Man bör även tänka till att förankra bättre runt om i samhället. För hennes egen del har fokus mycket varit på forskning och pengar. Dagen har känts bra. Vi har tagit upp behovet av informationen utåt behöver förbättras. Experimentprojektet ska vi söka redan i år!

Klostergården

Slutrunda, hur har dagen varit?:

Rådgivare på Länsstyrelsen: Känns lite spännande. Jag tänker lite annorlunda på Klostergården efter denna dag. Det känns som om HS öppnar upp gården.

Lantbrukare: Mycket saker som kommer upp. Blir mer konkret när alla tömmer sina förråd. Trevligt att träffas.

Lantbrukare: Ser HS som en stark rådgivningsaktör i regionen. Det är en resurs att ha en egen försöksgård. När jag förr jobbade på Svalöv hade de egna försöksgårdar men det finns inte kvar längre. Man ska utnyttja och utveckla Klostergården. Det finns många sätt att skinna en katt.

Rådgivare och försöksgårdsansvarig: En start på någonting. Vill bilda en grupp kring Klostergården där man för en dialog hur gården kan utvecklas och användas. Det ligger i HS linje.

Lantbrukare: Instämmer. Känns som tiden är mogen. Det finns ett go, och mycket goda framtidsidéer. Agro-Öst spännande utveckling i regionen. En glimrande möjlighet för mötesplatser. Rätt utnyttjat kan Klostergården bli en mötesplats. Det är viktigt med sånt här.

Driftsledare försöksgården: Det blev mycket ekonomi i arbetet med försöksgården för min del.

Hotet om att lägga ned Klostergården har gjort att han har kämpat på extra med ekonomin. Han har velat prestera ett positivt ekonomiskt resultat. Det har kanske varit fel fokus. Odlingen kanske därför inte varit optimal ur ekologisk synvinkel.

Projektledare: Vi gör en spännande resa där det hänger på vilka personer som träffas. Det nya i dag var ifrågasättandet av eko. Förstår rådgivaren på Länsstyrelsens frustration att det gäller att få fram något konkret. Målsättningen för Klostergården kanske fler ska ha inverkan över, inte bara styrelsen? En referensgrupp kan ju i sin tur påverka styrelsen att fatta ”rätt” beslut. Kanske kan man få en summa pengar för att få vara mer experimentell på gården?

Projektledare: Tycker det är spännande att se de olika förutsättningarna på gårdarna. Slogs i dag av att jordarna här är så bördiga och att det finns möjlighet att ta höga skördar trots lägre insatser. Men även hur den biologiska kunskapen är viktig för att förstå hur systemet fungerar. Hoppas att ni får arbeta vidare och utnyttjar gårdens förutsättningar, som närheten till Vretaskolan och samarbetet inom Agro-Öst.

Ekhaga

Slutrunda, hur har dagen varit?:

Rådgivare HS: En bra dag, intressant. Vi har gått igenom viktiga frågor. Jag vill gärna vara med i grupper och diskutera olika forskningsprojekt. Fältdagar, Ekhagadagar, vore roligt att återuppliva det.

Lantbrukare: Jätteintressant. Mysigt att gå runt i morse, även om det regnade, fick inspiration. Därför är det viktigt att ha försök, för att få inspiration.

Lantbrukare: Intressant. Många fina synpunkter. Spännande se vart det leder.

Driftsledare försöksgården: Spännande. När vi är färdiga med detta, är det viktigt att det blir något konkret. Det som sedan kommer fram i en grupp är det viktigt att resultaten sedan sprids till en vidare krets. Deltagande försöksverksamhet spännande. Kompetensen att läsa av i fält är så urvattnad på SLU. Därför fruktbart att jobba deltagande i hela processen.

Lantbrukare: Det mesta har sagts. Trevligt att träffas.

Projektledare: Imponerande med det arbete som läggs ned kring lantsorterna på gården. Det engagemang som driftsledaren har för det. Tycker att dagen har varit bra, med mycket engagemang.

Projektledare: Känns som vi behöver en utveckling i regionen. När SLU finns nära kan det också verka hämmande.

Redovisning av fältdag

Övergripande syfte med dagen:

Att hitta former och se möjliga vägar till samarbete mellan försöksgårdarna/regionerna

Att gemensamt ta fram underlag för att söka medel/finansiera arbetet på försöksgårdarna

Deltagare från alla väderstreck kom med tåg och bil till fältdagen utanför Linköping. Vädret var på sin allra bästa sida och solen lyste över den nymålade och välskötta Klostergården med Vreta Klosters kyrka och Göta Kanal i bakgrunden.

Bild: När alla tagit fika och namnskylt satte vi oss i den ring av stolar som var uppställda på loggolvet, bredvid den stora tröskan. Per Ståhl, ekologisk rådgivare på HS Östergötland, och Niklas Malm, gårdsmästare på gården, hälsade oss alla välkomna.

Försöksverksamheten i Östergötland

Inledningsvis berättade försöksledaren Lennart Johansson från HS Östergötland att HS har en stor försöksverksamhet med ca 220 fältförsök. Försöken varierar i storlek, exempelvis har etanoltävlingen i Kölbäck 40 deltagare medan andra fältförsök är betydligt mindre. Den regionala försöksverksamheten som HS Östergötland deltar i, tillsammans med Hushållningssällskapen, Lantmännen, Svenska Foder och Forsbecks i Östergötland, Örebro, Södermanland och norra Kalmar, har minskat i omfattning. Merparten av de regionala försöken finansieras via SLF, med en mindre del från HS och handel. Framtiden för fältförsöken är osäker men Lennart påpekade att deras organisation spänner över alla typer av grödor, från GMO till eko, och att de är öppna för att prova allt.

Introduktion

Därefter introducerade projektledaren från CUL fältdagen. De lokala grupperna är inte isolerade utan finns i ett större sammanhang och idag är vi samlade till detta stora gemensamma ”vi”. Under dagen ska vi ta fram verktyg för att tillsammans lösa några av våra gemensamma problem och frågor.

Våra förutsättningar och behov ser olika ut och grupparbetet under dagen ska ge förslag på hur vi

bäst kan få nytta av varandra inom respektive ämnesområde samt hitta former för samarbete och söka resurser för det framtida arbetet. Det finns mycket att vinna med ett ökat samarbete mellan gårdarna/regionerna. Tanken är att vi ska ge varandra idéer och ha inspel till projektet som helhet, men även föra tillbaka idéer från den här dagen till den egna lokala gruppen. Hur kan vi göra det? Kanske genom att ordna en återträff till hösten på varje gård med respektive referensgrupp.

Presentation

Korta återblickar från arbetsmötet på respektive försöksgård varvades med att de närvarande från den aktuella gården fick presentera sig.

Rådde: Gården är den av de ekologiska försöksgårdarna som har djurproduktion och en omfattande vallodling med många vallförsök. Vallfoderkvalitet var en viktig fråga på arbetsmötet liksom hälsoaspekter och näringsinnehåll (t ex omega-3). Med på fältdagen var tre personer från referensgruppen. Det var försöksledaren på Rådde, en forskare från SLU i Skara och en ekologisk mjölkproducent från Ulricehamn.

Logården: De tre odlingssystemen med skiftesvisa dräneringssystem är utmärkande för gården. Det finns samarbetsprojekt med bland andra Göteborgs universitet omkring lustgasemissioner. Sorter, odlingsteknik och ogräs kom upp på arbetsmötet liksom kontakter med Västgötarna, en ekonomisk förening i Grästorps kommun som saluför lokal mat, bland annat mjöl från gamla spannmållsorter. Med på fältdagen var en ekologisk växtodlare från Grästorps kommun, med i Västgötarna, och den ekologiske rådgivaren på HS Skaraborg.

L:a Böslid: Fältvandringen under arbetsmötet på L:a Böslid väckte många kreativa idéer, bland annat omkring åkersenap och teknik för att samla ogräsfrön vid tröskningen liksom användning av gamla och nyare sorter. Med på fältdagen var ekorådgivaren på HS Hallands län som ansvarar för den ekologiska odlingen på försöksgården, en ekologisk mjölk- och fårproducent från Getinge och en ekologisk växtodlare från Heberg, även ordförande för Ekologiska lantbrukarna i Halland.

Hillshög: Gården drivs av HS i Kristianstad men ligger nere på Österlen. På arbetsmötet var vitklöverfröodlingen och odlingstekniken de stora frågorna. Med på fältdagen var ekorådgivaren från HS i Kristianstad, en försökstekniker på Hillshög, en ekologisk lantbrukare från Hässleholm och en forskare från SLU Alnarp, med stor erfarenhet av att arbeta med lokalanpassade sorter för ekologisk odling.

Ekhaga: Gården har haft två ekologiska växtföljder, med och utan djur, som nu slås samman till en växtföljd utan djur. På arbetsmötet diskuterades gamla sorter, näringsinnehåll, smak, kvalitet och hälsa. Gruppen som utvärderingsinstrument var också en punkt som kom fram. Med på fältdagen var försöksansvarig på Ekhaga, en forskare från SLU Ultuna med erfarenhet från ekologiska växtföljds- och fältförsök, en ekologisk växt- och grönsaksodlare från Ramsjö gård, en ekologisk lantbrukare från Storvreta, odlar gamla sorter och en ekorådgivare på HS Uppsala.

Klostergården: Gården kännetecknas av att ha både konventionell och ekologisk odling. Ogräs liksom miljö och ekonomi var starka punkter på arbetsmötet. Med på fältdagen var en ekologisk rådgivare på HS Östergötland, gårdsmästaren på Klostergården, en ekologisk lantbrukare från Motala, sitter med i styrelsen för HS Östergötland, en driftsansvarig på Vretaskolans jordbruk och en lantbrukare granne till Klostergården, med ekologisk växtodling, grönsaksodling och

grisproduktion. Under grupparbetet deltog även en matkonsulent från HS Östergötland.

Övriga: Dessutom deltog Lars Askling och Magnus Nilsson som representerar Gothia Redskap för att presentera Cameleon: den kombinerade maskinen för radhackning/sådd/skorpbrytning/gödselspridning som Lars har utvecklat.

På fältdagen deltog även en tidigare rådgivare på HS Värmland och numera på länsstyrelsen i Värmlands län, vice ordförande i CUL:s referensgrupp och en av initiativtagarna till projektet.

Gårdsvandring

Rådgivaren på HS Östergötland tog oss till fältet med ekologiskt höstraps strax intill gårdsplanen. Förfrukten var vitklöverfrövall och rapsen såg mycket fin ut. Den hade fått 600 kg Biofer/ha i vår + kalimagnesia för att täcka svavelbehovet. Någon frågade om pollinerare och gårdsmästaren sa att det har funnits gott om bisamhällen på gården men generellt är det brist på biodlare i länet. Höstrapsen är sådd med 50 cm radavstånd och har hackats tre gånger, två i höstas och en i vår. Klostergården har använt en prototyphacka och ser fram emot att i framtiden kunna ha en maskin som kan användas för olika odlingsmoment i radsådda grödor. Gruppen diskuterade olika radavstånd och utsädesmängder i höstrapsen. Rådgivaren på HS Östergötland hade sett att skörden blir lika stor vid 12,5 cm som vid 50 cm radavstånd men att det gäller att fortfarande ha hög utsädesmängd. Plantorna kan kompensera för olika stora radavståndet.

Rådgivaren på HS och ansvarig för ekoförsöken på Klostergården berättade att Klostergården har varierande jordarter, speciellt på den del som brukas ekologiskt. Det finns stora problem med ogräs, mest tistel. Gården odlade tidigare lusernvallar men upplevde att tisteln inte kunde bekämpas i vallen trots flera avslagningar. En anledning var att skörden skedde när torkföreningen bestämde, och det bidrog till att vallen blev sönderkörd ibland eller att tisteln fick växa till alltför mycket innan skörd. Dessutom förde man bort mycket växtnäring med skörden, som sedan inte kom tillbaka i form av gödsel. Även växtföljden har betydelse för tistelproblemen och på en lantbrukares gård minskade tisteln drastiskt efter ett års gröngödslingsvall med pustningar och därefter höstraps med flera hackningar. Gröngödslingsvall är inget lockande alternativ på Klostergården eftersom den kräver mycket resurser i form av körningar och arbetstid. I nuläget är därför den 1-åriga vitklöverfrövallen ett bättre alternativ. På ett annat skifte med stora tistelproblem har man testat att både höstplöja och vårplöja. Därefter har man sått blandsäd, med insädd av vitklöver till frövall, som ska skördas till grönfoder för att kunna slå av tisteln i ett tidigt stadium.

Vi gick vidare norr om gårdscentrum och stannade till på andra sidan vägen vid åkerbönorna. Bönorna var här sådda med litet radavstånd men på ett annat skifte, som radhackats, hade man 50 cm radavstånd. Åkerbönor bör sås tidigt för att ge hög skörd och i Östergötland har det inte varit några problem med att inte hinna tröska på hösten. Vissa år har bönorna varit mogna i augusti.

Bild: Två rådgivare diskuterade livligt i åkerbönorna.

Ansökningar och finansiering av projekt

Anders Heimer drog en kortfattad historik om bakgrunden till projektet. CUL, som har ett

nationellt intresse, har önskat en bättre samordning av de ekologiska försöksgårdarna samtidigt som hushållningssällskapen ute i landet har önskat mera samarbete mellan olika gårdarna i de olika regionerna.

Anders poängterade att vårt projekt har två konkurrensfördelar:

- 1) Vi är flera parter som samarbetar
- 2) Vi spänner över hela livsmedelskedjan och tar med både odling och teknisk utveckling

Det nya landsbygdsprogrammet rymmer många möjligheter till medel för utvecklingsprojekt på länsnivå via länsstyrelserna. Pengarna på länsnivå till aktiviteter inom ekologisk produktion har dock minskat, och ligger på ca 70% av tidigare nivå.

Jordbruksverket har även medel fortsättningsvis till försöks- och utvecklingsverksamhet inom ekologisk produktion liksom nationella medel till utvecklingsprojekt, t ex som stöd till nätverksaktiviteter eller stöd till mervärden i jordbruket.

Målen för ekologisk produktion, som den förra regeringen tog, ligger kvar och aktionsplanen för hur målen ska uppnås ska beslutas under året.

De viktigaste finansiärerna för nuvarande och kommande projekt är enskilda stiftelser, Jordbruksverket, Formas, SLF och länsstyrelser. Det finns skillnader mellan inriktningen hos olika finansiärer. Exempelvis förespråkar Formas mer grundforskning, smalare problemställningar och högre krav på vetenskaplighet än övriga, se matris i bilaga 1. Det finns även möjlighet att arbeta internationellt, t ex Interreg, men ofta kräver sådana projekt att man utnyttjar redan befintliga kanaler. Deltagarna i projekten är myndigheter, kommuner eller statliga institutioner, typ universitet.

Anders slog fast att vi i första hand ska satsa på ett nationellt samarbete och att vi ska ha för ögonen vad vårt arbete kan ha för betydelse för samhället i stort, något som många aktörer efterlyser.

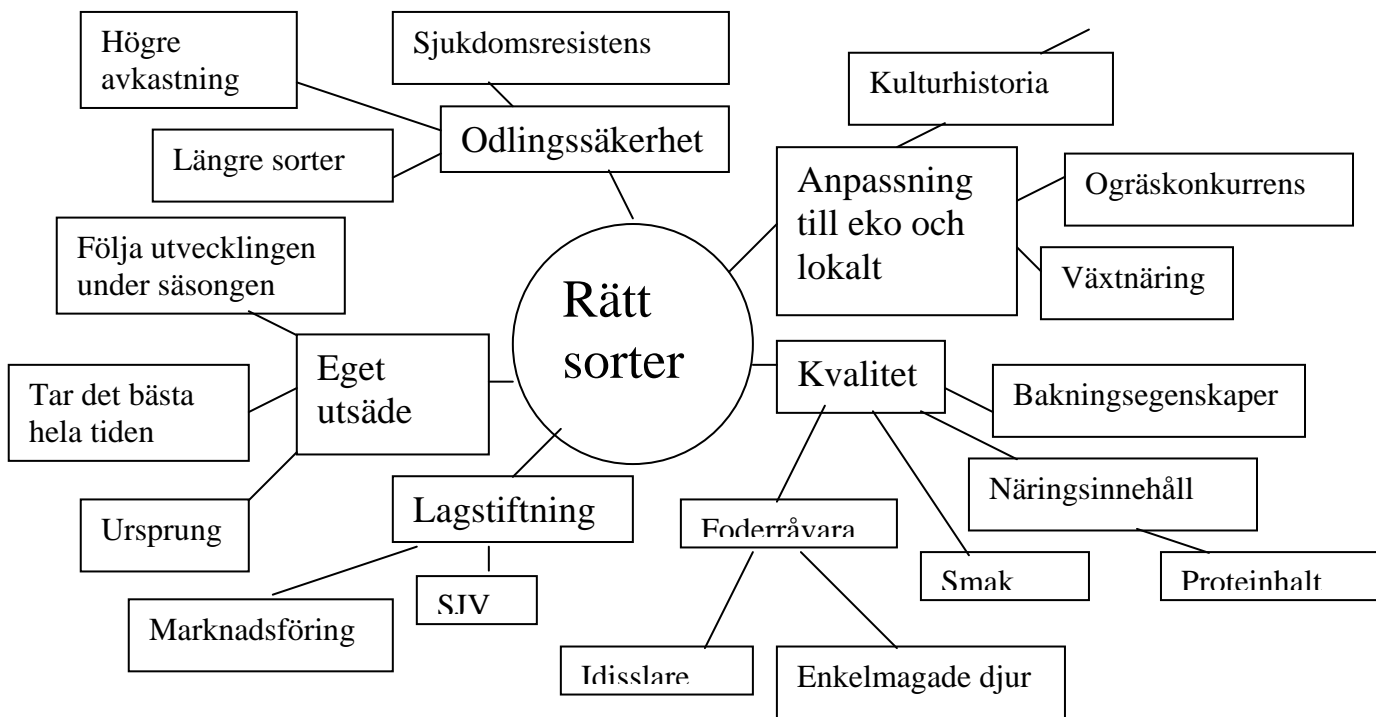
Redovisning av grupparbete: SORTER

Deltagare i gruppen: Lennart Karlsson, försöksledare, Ekhaga försöksgård, Nicklas Dagman lantbrukare från Logårdens arbetsgrupp, Anders Karlsson lantbrukare från Råddes arbetsgrupp, Anna Carlsson lantbrukare från Lilla Böslids arbetsgrupp, Jan Wretemark driftsledare Vreta Kloster skolorbruk, Niklas Malm gårdsmästare Klostergården, Stefan Lundmark ekorådgivare HS och engagerad i försöken på Hillshög, Hans Larsson forskare SLU Alnarp med kopplingar till flera av försöksgårdarna, Karin Svanäng, projektledare från CUL

Grupparbetets syfte var att ta fram förslag på hur vi kan samarbeta och bäst få nytta av varandra inom respektive ämnesområde.

Gruppen gjorde tillsammans en mindmap över ämnet utifrån tidigare arbetsmöten samt nya förslag från deltagarna i gruppen.

Gårdsstämpel

Diskussion i gruppen:

Krav på nationell samling gentemot myndigheter:

Gruppen trodde att man ska vara många för att trycka på Jordbruksverket och lagstiftningen.

Viktigt att det blir lagligt att handla med utsäde av gamla sorter eftersom intresse och efterfrågan finns.

Nationell nivå:

Allkorn, där Hans Larsson är samordnare, finns redan som ett nationellt nätverk. Han samarbetar med flera av försöksgårdarna och även gårdar som inte är med i vårt projekt, t ex Dingle.

Eldrimner har det nationella ansvaret för småskalig livsmedelsförädling och har bland annat ordnat seminarium på Gotland tillsammans med företrädare från Estland, Åland och Finland där också Hans varit med.

Programmet för odlad mångfald (POM) som ska bevara och nyttja våra kulturväxter drivs av Centrum för biologisk mångfald på Alnarp med medel från SJV och SLU. Tyvärr är inte spannmålssorter prioriterade i deras nuvarande arbete.

Internationellt:

Hans finns även med i internationella projekt (Interreg och COST).

I Danmark görs mycket inom gamla sorter med ett musealt perspektiv, t ex gården Gamle Estrup på Jylland.

I Tyskland pågår sedan lång tid tillbaka arbete med gamla sorter och kanske skulle vi kunna utnyttja deras kunskap på något sätt?

Regional nivå:

Västgötarna är en ekonomisk förening som genom marknadsföring och idogt arbete lyckats nå ut med mjöl från spelt, emmer och Ölands lantvete i Västsverige. Föreningen säljer i nuläget till 90 affärer och distribuerar även till Norge. Försäljningen bygger på kontrakt mellan kvarnar och odlare. Handel och marknadsföring av sorterna är inte olagligt. Föreningen har fått viss hjälp av länsstyrelsen i Västra Götaland via deras demonstrationsförsök.

Arbetet med gamla sorter skulle kunna utvecklas ytterligare genom att testa sorter mer metodiskt på försöksgårdarna och samtidigt bedöma odlingsvärdet i respektive region.

Lantbrukarna som är intresserade kan ha svårt att använda mycket små kvantiteter i sin vanliga odling. Här skulle försöksgårdarna visa upp och ge en fingervisning om vilka sorter som skulle passa i bruksodling. Distributionen av utsäde från provodling till bruksodling måste lösas.

Erfarenheter i gruppen:

Ofta är de äldre sorterna bäst på lättare jordar medan nyare sorter passar bättre på tyngre/bördigare jordar.

Sorterna är ofta anpassningsbara – det finns en stor dynamik i sorterna och de förändrar sig efter odlingsplatsen.

Lantbrukarna har inte tid och möjlighet att själva föröka upp utsädet – någon typ av distributionssystem för utsäde skulle behövas.

Man kan bli medlem i Allkorn och få tillgång till deras sortiment. I år kan man erhålla mellan 5-20 kg av sorten för att underlätta hanteringen vid sådd. Mer info på <http://www.allkorn.se>

Syfte att upprätthålla odling av RÄTT SORTER innebär att kunna odla sorter från olika årtionden och prova vilka som passar bäst lokalt/regionalt med skilda förutsättningar och användningsområden.

Gruppen enades om följande syfte och problemområde:

Utveckling och urvalsarbete med gamla sorter på de ekologiska försöksgårdarna

- Tillsammans vara en aktör mot SJV vad gäller lagstiftning, ger extra tyngd om HS, Ekologiska lantbrukarna och andra organisationer kan agera tillsammans
  - göra en skrivelse vad gäller bevarandelistan i Sverige
  - ta fram argument från grupper med erfarenhet av gamla sorter och marknaden, t ex Västgötarna, Allkorn
  - undersöka möjligheter att för de gamla sorterna ta fram sorthållare som kan garantera sortens äkthet (kan vara HS, förening eller enskild person)
- Utnyttja gårdarnas försöksutrustning för provodling av gamla sorter genom att
  - använda maskiner som är anpassade till små odlingar
  - mäta skörd, utveckling (DC-stadium), bladtäckning (pinne med olika hål), strålängd, sjukdomsförekomst (t ex sot)
  - analysera innehåll av mineraler, vitaminer, proteiner samt rymdvikt och falltal
- Sträva efter att distribuera en viss mängd utsäde till intresserade lantbrukare för bruksodling under ”verkliga” förhållanden, d v s där man använder gängse odlingsteknik (radhackning, Rapidsådd, etc)
- Sträva efter att utveckla hela sortimentet av gamla sorter för alla spannmålsarter, finna de arter och sorter som har potential att öka både i odling och användning (t ex råg)
- Utveckla nätverk av försöksgårdar och lantbrukare där försöksgården fungerar som ett nav med
  - presentation och information av de sorter som odlas på gården
  - kontaktpersoner nationellt och regionalt för gamla sorter
  - förslag på arter och sorter som passar respektive region (förslagsvis södra, västra och östra Sverige)
  - ev. fadderverksamhet av sorter (varje försöksgård är fadder åt någon sort)

Redovisning av grupparbete: Ogräs

Deltagande: Kalle Ekberg, arbetar med försöken på Hillshög, Magnus Börjesson lantbrukare kopplad till Klostergårdens arbetsgrupp, Per Ståhl ekorådgivare och engagerad i Klostergården, Gösta Roempke rådgivare HS och Maria Wivstad forskare SLU, båda två kopplade till Ekhaga försöksgårds arbetsgrupp. Carl Jonson lantbrukare kopplat till arbetsgrupp på Lilla Böslid, Jan Jansson försöksledare på Rådde Lars Arnesson lantbrukare kopplad till arbetsgrupp på Rådde Rådde, Karl Delin rådgivare och engagerad försöken på, Logården samt Anders Heimer, en av initiativtagarna till projektet och inte kopplad till någon arbetsgrupp.

Uppgiften var att ta fram förslag på hur vi kan samarbeta och bäst kan få nytta av varandra inom respektive område. Efter den inledande dialogen stod det klart att det finns ett stort intresse av att samarbeta både om metodutveckling och om att söka finansiering för verksamheten.

Problemställning

Det finns stora problem med ogräs på försöksgårdarna såväl som i praktiken. Efter en stunds diskussion kom vi fram till att de viktigaste ogräsen som behöver bekämpas är:

1. åkertistel
2. åkerskräppa
3. kvickrot – särskilt på lättare jordar
4. fröogräs som åkersenap

Vi diskuterade möjligheterna att göra fallstudier istället för regelrätta fältförsök och vilka möjligheter som finns att använda fallstudier på fält- och gårdsnivå som ett vetenskapligt arbete. Efter ytterligare dialog kom vi fram till att det borde göras en litteraturstudie för att få klarhet i om det finns användbar metodik för fallstudier på fält- och gårdsnivå samt om det går att utvärdera metodiken och eventuellt att utveckla metodiken för att uppnå våra syften.

Utförande av studie

Diskussionen fortsatte och vi gick över till att tala om hur vi skulle vilja lägga upp en jämförelse mellan gårdens huvudstrategi mot aktuella ogräs samt en vidareutveckling av densamma med annan teknik eller metodik.

Fallstudien skulle kunna bygga på bildanalys där bilderna tas med hjälp av fyrhjuling, flygfoto eller till och med genom köpta tjänster från NASA (det sista kan tänkas vara alltför långtgående). Vi vill använda en metodik som beskriver resultaten av åtgärderna på ett bra sätt. Frågan är hur vi kan erhålla resultat som är generaliserbara på någon säkerhetsnivå.

Aktiva åtgärder på fältnivå

Vi diskuterade vilka aktiva åtgärder som är tänkbara och hur de kan kombineras för att uppnå avsedd effekt. Följande åtgärder ansågs vara aktuella:

- Svartträda under begränsad del av vegetationsperioden (försommarträda eller helträda följt av höstraps som sås i början av augusti).
- Radhackning med bästa möjliga teknik samt kombination med radavstånd.
- Växtföljd med flerårig vall eller gröngödsling med olika artkombinationer.
- Avslagning av gröngödslingen med olika intervall.

Arbetsfördelning – Vad gör vi nu?

Två av gruppdeltagarna tar reda på förutsättningarna för att göra en litteraturstudie enligt ovan genom att kontakta SLU respektive Jordbruksverket.

En av deltagarna åtog sig att kontakta gruppen för precisionsodling i Skara för att undersöka om de har kännedom om lämplig metodik samt om det finns möjligheter till samarbete.

Vi var överens om att alla i vår grupp har ett ansvar för

- Att maskinutvecklare bör kontaktas för ett direkt samarbete om teknikfrågor.
- Att fundera på vilka åtgärder i fält som är de mest intressanta.
- Att dialogen om ovanstående skall föras aktivt i respektive försöksgårds referensgrupp.

Målsättningen är att vi skall skapa eller ”koka ihop en god essens” en gemensam plan för fallstudier under tidig höst för att kunna ansöka om finansiering av framtida verksamhet.

Redovisning av grupparbete: Mat och hälsa

Deltagare: Marie Lönneskog-Hogstadius matkonsulent Hs Östergötland. Bengt-Åke Karlsson lantbrukare kopplad till Klostersgårdens arbetsgrupp. Gun-Britt Larsson och Anders Berlin, båda lantbrukare kopplade till arbetsgruppen på Ekhaga. Lars Johansson forskare kopplad till arbetsgruppen på Rådde. Maria Henriksson ekorådgivare och ansvarig försöken på Lilla Böslid. Glen Oredsson lantbrukare kopplad till arbetsgruppen på Hillshög och Åsa Rölin projektledare.

Vårt ämne var stort och ett lite outvecklat område på försöksgårdarna. Vi kom fram till att det finns behov och möjligheter att koppla samman dagens verksamhet på försöksgårdarna med kvalitets-, hälso- och miljöaspekter på mat.

Kött

En av deltagarna i gruppen har sökt medel för att undersöka köttkvalitet, men fått avslag. Han vill undersöka hur köttets kvalitet blir när djuren enbart utfodras med grovfoder. T.ex. är det inte mycket undersökningar gjorda i Sverige angående Omega 3. Andra ämnen kan vara järn och antioxidanter. Analyserna skulle kunna göras på köttforskningsinstitutet. Tyvärr är dessa analyser dyra. Kött från utvalda gårdar skulle användas med känd utfodring samt från Rådde och Tingvall.

Det blev en allmän diskussion i gruppen om köttkvalitet. Flera ansåg att slakten idag är för konservativ och storskalig. Marknaden för kött fungerar inte. Matkonsulenten berättade att kockar inte vill köpa svenskt kött för att det håller för ojämn kvalitet. Idag blandas kött från olika djur, en oxfile kan komma från en stut, ko, köttdjur, mjölkkras utan att anges från vilket. Rådgivaren kunde berätta att HS hade besökt en restaurang i Halland som t.o.m. hade emblem med Hallandsmat där köttet visade sig komma från Brasilien. Mer produktutveckling behövs för att få fram produkter av framdelskött med kortare tillagningstid till storhushåll

Spannmål

Ta analyser och studera näringsinnehåll och kvalitet på olika sorter.

Bakdagar

På Lilla Böslid har man ordnat bakdagar och testat olika gamla sorter. Man har haft samarbete med en lokal bagare och matkonsulenten. Tex dinkel skall knådas och jäsa länge. Liknande skulle kunna göras runt om i landet.

Näringsinnehåll

De tabeller med näringsinnehåll som finns hos Livsmedelsverket behöver troligen uppdateras. De vore även intressant att mer koppla till odlingshistoria.

Klimatmat

HS i Halland är inkopplad i ett projekt där de skall göra livscykelanalys för spannmål med hela kedjan från odling, kvarn till konsument. Nästa år kommer det att komma rapporter där de även

har räknat på nöt och gris.

Ett förslag i gruppen var att det vore intressant att räkna livscykelanalys på försöksgårdarnas växt- och djurhållning för att kunna utvärdera det vi gör och göra förbättringar.

Försöksgård

Försöksgården skulle kunna vara en mötesplats för lantbrukare-konsumenter-butiksfolk-storhushåll.

Smak

I Halland har man nyligen anställt en person som skall jobba med smak och utveckling av smak.

Ägg

Studera hur näringsinnehåll, smak och utseende varierar med olika typ av foder.

Nätverk, samarbete

Matkonsultenter på HS är en bra länk mellan jord och bord.

Eldrimner, småskalig livmedelsförädling

LRF, satsning Min mat där Anniken Kringstad där engagerad

Konsumentgrupper som prenumererar på matkorgar, lådor etc skulle kunna utgöra testpanel för nya arter och sorter som odlas på försöksgårdarna.

Allkorn som har 100-150 medlemmar.

Konstnärer som kan vara intresserade att använda försöksgården som resurs att studera växter och djur.

Kockar, kocklandslaget.

Lokala föreningar typ, Gröna gårdar, Ostgotakött, Upplandsbonden.

Handeln. Kedjorna har stor makt över maten, butiksföreståndare är viktig person att påverka.

Konsumenter. Svårt att hitta naturlig förening att vända sig till.

Slutruna

Rådgivare: Positiv inför det framtida arbetet, tillsammans kan vi åstadkomma mer, viktigt med en grupp runt varje försöksgård, värdefullt att diskutera, bra med konkreta förslag som i ogräsgruppen

Rådgivare: Givande att träffas, en injektion, gäller att utnyttja försöksgården mer aktivt. Det är bra att aktivt försöka hitta nya frågeställningar, då utnyttjar man resurserna bättre.

Försökspersonal: Instämmer med Karl

Forskare: Projektet är ett bra initiativ, Ekhaga behöver en nystart, viktigt att hålla kontakt med andra, gäller att hålla liv i det här som vi har börjat. Hur gör vi det?

Rådgivare: Konkret i ogräsgruppen med nya angreppssätt

Lantbrukare: Samarbete är att samlas kring något som kan växa efter hand, det betyder att inte ”ta ner stjärnorna”

Rådgivare: Bra dag, för Skånes del vill vi gärna söka landsbygdspengar till den 15/9, strävar efter att samla referensgruppen innan ansökan skrivs, om ogräsgruppen kunde ha några riktlinjer för sitt projekt i slutet av augusti så skulle vi gärna vara med att söka runt den frågeställningen

Lantbrukare: Som lantbrukare är det viktigt med försök och spannmålssorter, att det finns referensodlingar att titta på och att ha samarbete med.

Lantbrukare: Intressant, ligger i tiden med eko, bra att få träffas och byta åsikter

Lantbrukare: Tror på att göra på det här sättet, beror på personer hängivna sina uppgifter, rådgivare som vill arbeta med det här, speciellt några personer som dragit lasset på HS och

försöksfolk, de har en uppgift att fylla

Lantbrukare: Viktigt att samordna budskapet utåt, är det olika huvudmän är risken att ingen tar vid efteråt, gäller att samla ihop alla tåtar om vi ska komma någonstans och inte bara ett år, intressant dag

Lantbrukare: Kul att träffas och diskutera, stärkt i min uppfattning om betydelsen av gamla sorter, frågan hur praktiker löst det konkret, Hans och Lennart viktiga kontaktpersoner

Lantbrukare: Dimman lättat – projektet kändes flummigt först. Ser positivt nu.

Försöksledare: Inspirerad av dagen och hoppar hem på fjäderlätta ben (Jan hade sin ena fot i gips)

Lantbrukare: Handfast i ogräsgruppen, det behövs en kärna och en stark vision för att kunna samarbeta mellan HS och universitet, Anders hade förslag på internationella projekt, känns som vi slarvar ofta med dessa kontakter, behöver bli bättre på det

Gårdsmästare: Sortgruppen gav nya tankar som vi inte haft på Klostergården förut, intressant hur man kan använda sorterna idag och att de har berättigande i eko, bra dialog i del lilla gruppen, lättare att prata, annars mest problem med ogräs här, utvecklingen av hackan som en del i lösningen, ingen mer fältvandring här i sommar så det var roligt att ni kom idag

Forskare: Ser både en gryning och skymning inom området med sorter, stor uppgift på försöksgårdarna, trevligt att träffas idag. Tror på försöksgårdarna. De har haft en sotr uppgift hittintills och kan få ökad betydelse. Några miljoner skulle passa bra.

Projektledare: Viss bävan inför den här dagen, vet aldrig hur arbetet i gruppen ska av löpa, men vädret har varit fint och vi har kommit en bit på väg, ogräsgruppen var mest konkret, bra att vi nu har ett kontaktnät, då är det lättare att ringa eller höra av sig angående aktuella saker som händer runt om på gårdarna

Projektledare: Spännande att se alla, fått en fördjupad bild av Klostergården, lyckats få med olika aspekter runt gården (maskinutveckling, fältförsök och mat i Östergötland), avvägning vad vi vill se och uppleva och vad vi ska åstadkomma en sån här dag, lyckats bra i alla grupper, roligt med konkreta punkter och att ansvariga utsetts i ogräsgruppen, hoppas ni kan ta med något tillbaka, kanske göra som Stefan sagt att ha ett möte efter sommaren med referensgruppen.

Slutsummering

Vad kan vi förvänta oss efter dagen?

- Referensgrupperna kan börja formas runt försöksgårdarna. Viktigt att det är rådgivarna/personal från gården som tar initiativet till det första mötet men att hela gruppen är med och formar hur arbetet ska läggas upp. Kom ihåg att dokumentera/föra anteckningar om vad ni gör och diskuterar i grupperna.
- CUL vill tillsammans med referensgrupperna skriva en ansökan för nätverksaktiviteter till Jordbruksverket. Till ansökan ska läggas anteckningar och planer från varje referensgrupp. Ogräsgruppens projekt är också ett konkret exempel på hur nätverket kan komma att arbeta.
- E-postlistor för samtliga i projektet som alla kan utnyttja för informationsspridning och kontakter.

Utvärdering av genomförda och pågående projekt på försöksgårdarna.

En matris i Excel-format skickades under våren ut till försöksgårdarna från projektledningen. Målsättningen var att gårdarna skulle beskriva nuläget och ges möjlighet till reflexion över dagens arbets sätt. Några av gårdarna började med att fylla i matrisen Tyvärr besvarades endast ett fåtal frågor. Av de frågor som blev besvarade framgick det att lantbrukare sällan är delaktiga i dagens försöksplanering och redovisning. Frågeställningar fångas upp av rådgivare och forskare från lantbruket, men planering, genomförande och utvärdering av resultat görs av främst av rådgivare, forskare och försökspersonal. Vid vissa typer av försök kan detta vara en alldeles utmärkt arbetsgång. Men ett mer deltagardrivet arbets sätt, då olika aktörer är med under hela processen kan bredda frågeställningarna och underlätta utvecklingsprojekt. En del av de svar försöksgårdarna gav är även invävda i kapitlet ”Beskrivning av de deltagande försöksgårdarna” Nedanstående frågor fanns i matrisen. Frågorna kan även vara ett verktyg för försöksgårdarna i det fortsatta arbetet i referensgrupper .

Frågeställningar för utvärdering av arbetsmetoder

Gör en lista med exempel på enskilda försök, demoodlingar, odlingssystem, teknikutveckling och andra aktiviteter på gården.

Gå igenom följande frågor för några olika typer av demos, försök eller projekt

1. Initiativ, ide från vem, vilka ?
2. Vem eller vilka har fångat upp initiativ och idéer?
3. I vilka forum och på vilket sätt har initiativ och idéer diskuterats
4. Vem eller vilka har medverkat i utformning av försöksupplägg, planer etc.
5. Ifall lantbrukare varit delaktiga. Beskriv extra på vilket sätt de varit delaktiga i planering och utformning
6. Uppdragsgivare
7. Finansiering
8. Plats, om annan än försöksgården. T.ex. hos en lantbrukare
9. Start år
10. Skötsel och gradering under säsong vem sköter?
11. Visning i fält, när och hur?
12. Vilka yrkesgrupper kommer till visningar i fält?
13. Vem eller vilka har gjort eller kommer att göra utvärdering av resultaten?
14. Är lantbrukare med på något sätt i utvärderingsfasen?
15. När, var och hur kommer eller har resultaten presenterats?
16. Vem skriver rapport?
17. Är lantbrukare på något sätt delaktiga i rapportskrivande
18. Var publiceras resultat?
19. I de fall verksamheten har pågått under flera år. Har lantbrukare varit med och påverkat så att det skett förändringar i upplägg. I såfall på vilket sätt?
20. Hur påverkar eller tror ni resultat från försöket eller verksamheten kommer påverka praktisk odling?

Fundera sedan hur samma projekt hade kunnat göras med medverkan under hela processen av lantbrukare och andra aktörer.

Vad vore positivt? Vilka hinder finns det? Hur behöver projektansökningar förändras?

Nätverk mellan försöksgårdar i framtiden

En ömsesidig dialog mellan olika aktörer i deltagardrivna nätverk ligger möjlighet till att ny kunskap kan tas till vara samtidigt som resurserna på försöksgårdarna utnyttjas effektivare. På gårdarna har försöksledarna efterfrågat mer samarbete både med lantbrukare och aktörer runt respektive gård och med andra försöksgårdar. De grupper med deltagare som har mötts under 2007 vill gå vidare med att utveckla frågeställningarna och inspirera till deltagande arbetssätt på försöksgårdarna. Målet är att skapa ett nationellt nätverk för att hitta former för samverkan kring forskning och utveckling på försöksgårdar med hjälp av referensgrupper med lantbrukare, försökspersonal, rådgivare, forskare och andra aktörer. Grupperna kan bidra till att initiera nya projekt och även förmedla resultat från projekt som finansieras via det svenska landsbygdsprogrammet. Processen som startat runt varje gård behöver fortgå för att i förlängningen bidra till att genomföra hållbara lösningar som efterfrågas av aktörer lokalt och som kan ge positiva effekter för omgivande landsbygd. En ansökan till Jordbruksverket för nätverksaktiviteter har samordnats av CUL.

I förlängningen kan utprövad metodik och strategier i försök och undersökningar för ekologisk produktion göras gemensam för fler länder än bara Sverige. Förhoppningsvis skulle ett utökat samarbete med t ex länder runt Östersjön när det gäller uthålliga odlingsystem och dess miljöpåverkan kunna bidra till att man uppnår minimal växtnäringstillagning och hög produktkvalitet i kombination med god vattenkvalitet. I sådana samarbeten spelar förmedling och utbyte av kunskap en stor roll och där kan arbetet runt de svenska försöksgårdarna vara ett exempel på hur man skapar förutsättningar för lärande och hög grad av deltagande.

Uppföljande samtal

Referensgrupp

Vid arbetsmöten och på fältdagen var de flesta deltagare positiva till ett fortsatt arbete i referensgrupper knutna till försöksgårdarna. Sedan fältmötet i juni 2007 har ingen av referensgrupperna haft något ytterligare möte. I januari 2008 ställde projektledningen några frågor per telefon till de sex kontaktpersonerna på respektive gård.

På frågan om det finns ett behov av en referensgrupp kring försöksgården svarade alla kontaktpersonerna ja.

På frågan om vem som förväntas ta initiativ till en träff svarade alla att de ser det som naturligt att det blir de nuvarande kontaktpersonerna som kommer att kalla till möten. Hillshög och Lilla Böslid planerar att samla gruppen i början av året. Rådde hade tänkt ha ett möte under hösten, då hade man kunnat diskutera och ge synpunkter på de olika projekt som söktes inom Landsbygdsprogrammet för 07/08. Men mötet blev inte av. De vill kalla till möte när det finns något konkret att diskutera kring. På Klostergården har personalbyte på försöksgården gjort att det först kommer att bildas ett gårdsråd för hela Klostergårdens verksamhet. När den är formerad är det dags att bestämma referensgruppens roll. På Logården har lantbrukarna haft olika förhinder under året och någon grupp kring ekologisk odling är inte formerad, men kontaktpersonen kommer att fortsätta att stämma av olika frågor med dem enskilt. Ekhaga har ännu inget möte inplanerat men det finns intresse från deltagarna att träffas.

Förslag på lämpliga uppgifter för referensgrupperna kan vara att:

- vara med i ett förändringsarbete. På Hillshög är en hel del förändringar på gång. Man skall starta med grönsaksodling och om tillstånd ges skall det anläggas en bevattningsdamm. Man planerar därför att samla referensgruppen för att tillsammans diskutera vilken typ av odling det skall vara, vilka grönsaker och andra grödor som är lämpliga att odla, vilken växtföljd, etc.
- arbeta med formerna för gruppens arbete. På en gård är man lite osäker kring formerna för gruppens arbete. Skall det vara en diskussionsgrupp eller något annat? Det är viktigt att alla i gruppen får ut något av sitt arbete. Fokus bör inte vara främst på försöksgården utan på att utveckla ekologisk odling i regionen.
- diskutera odlingsfrågor som berör gården och lantbrukarna i regionen.
- ta initiativ till nya ansökningar
- diskutera pågående projekt.
- stämma av nya ansökningar
- vara bollplank
- ta fram nya idéer.
- ge synpunkter vilket ökar förankringen.
- finna idéer och finansiering till ökad användning av försöksgården till att lösa odlingsproblem. Försöksavdelningen har resurser och kunskap för att utföra fältförsök

Svårigheter för en referensgrupp

- Flera gårdar uttryckte att det är svårt att kunna få deltagarna att avsätta tid och att få tiden att räcka till. Det är ingen brist på engagemang och vilja. Men de personer som valts ut att delta i referensgruppen är alla engagerade företagare eller personer som redan har fullt upp.
- Omsätta idéer till praktisk handling. Finansiering är då ett hinder. Finansiering kräver lång framförhållning.
- Det kan vara svårt att samla en referensgrupp. Kanske det är bättre att passa på att ta diskussioner med lantbrukare om kommande projekt i samband med att resultat från de pågående projekten redovisas

Alla är positiva till gemensamma möten med deltagare från alla försöksgårdarna. Däremot har man olika åsikter om hur viktigt det är att nå konkreta resultat då man träffas.

- Det behöver inte bli så mycket konkret för att bli bra, man behöver inte ha för höga ambitioner. Det är viktigt att bara träffas vilket ger kontakter och inspiration.
- En gemensam träff för försöksgårdarna är mycket givande. Det är bäst om det går att få finansiering till det. Men det känns så värdefullt att det kan vara värt att sätta en dag på ett möte.
- Då man samlas till ett gemensamt möte, måste det finnas något som är viktigt och värdefullt att behandla tillsammans. Något som man har gemensamt intresse kring. Det finns många olika ämnesområden och det gäller att alla deltagarna kan känna sig delaktiga.
- För att få inspiration och lära sig mer hur man kan jobba deltagardrivet skulle man kunna bjuda in lantbrukare, forskare och rådgivare från ett pågående deltagardrivet projekt till det gemensamma mötet.
- Den gemensamma träffen bör flytta runt mellan försöksgårdarna.

- Ett föreslag är att kontaktpersonerna och ev även fler deltagare dessutom skulle kunna ha telefonmöten till och från där man t.ex. frågar; Vad gör ni nu? Man skulle kunna peppa varandra.

1-2 lokala möten och ett gemensamt möte anser alla är en lämplig omfattning för en referensgrupp per år. Arbetet i själva referensgruppen bör hållas på en lagom nivå. Sedan kan delar av eller hela gruppen bli involverade i ett eller flera projekt och då kan omfattningen bli betydligt större.

På frågan om arvode fanns följande synpunkter.

- Arvode är nog inte avgörande för att deltagarna skall ställa upp. Men det vore trevligt och bra om man kan erbjuda det till alla.
- Det är viktigt att alla erbjuds att få arvode. Sedan är det upp till var och en om man vill fakturera. Ju mer arbetet är fokuserat kring försöksgården desto större anledning att de som medverkar skall få ersättning.
- Om det finns möjligheter till arvode till alla är det en fördel.

Deltagardrivna projekt

En av kontaktpersonerna har egen erfarenhet av att medverka i ett deltagardrivet projekt om vallfrö. Han anser att ett deltagardrivet projekt bygger på att de som driver projektet tycker om arbetsmetoden. Han tycker att arbetsformen är krävande men bra. Det kan vara svårt att ha flera på gång samtidigt. Det kan ibland bli lite tungrott när alla ska medverka. De medverkande lantbrukarna vill också kontinuerligt få nya idéer och kunskap som är användbara. Därför passar metodiken nog mer eller mindre bra för olika typ av projekt och problemställningar. Han tror att projektfrågan i ett deltagardrivet projekt bör vara mer öppen än i traditionella projekt. Det är lämpligt att utgå från problemställningar som finns hos lantbrukarna på gårdarna.

Ytterligare synpunkter om deltagardrivet arbete från de andra kontaktpersonerna
Möjligheter:

- Klimatfrågan är ett ämne där det inte finns några färdiga lösningar idag. Det kan vara ett ämne som passar för deltagardrivna projekt med olika aktörer.
- Ringarna blir större om man är flera.
- Möjligheterna är stora om man kan ta sig tid.
- På Ekhaga försöksgård finns det konkreta idéer med förhoppningar att komma igång med ett projekt kring kultursorter av spannmål, odling-förädling, där även ett bageri är intresserade av att vara med. Det är ett passande projekt för deltagardriven metodik.

Svårigheter:

- Tidsaspekten, alla har ont om tid och det är ont om pengar.
- Efter att ha gått på kurs på CUL för några år sedan har kontaktpersonen försökt få igång något deltagardrivet projekt. Men det har varit svårt att få med lantbrukarna. Det gäller att hitta lantbrukare med en lämplig frågeställning som sedan kan utmynna i konkret handling.
- Vi saknar lokala fungerande exempel som kan stimulera till projekt med deltagardriven metodik.
- På försöksgården känner man sig ännu osäker hur de olika forskningsfinansiärerna ställer sig till deltagardriven forskning. Publicering internationellt rankas högt för forskarna och lantbrukarna är intresserade av användbara utvecklingsinriktade resultat. Frågan är hur de

olika intressena skall vägas samman. Lantbrukets intressen borde i alla fall kunna väga tungt i de fall där pengarna kommer från lantbruksnäringen, t.ex. SLF.

Av de sex kontaktpersonerna har två redan gått utbildning om deltagardriven forskning för rådgivare som anordnats av CUL. Två har anmält sig till att gå kurs under 2008.

- Det vore värdefullt att få lära sig nya pedagogiska angreppssätt. Att få kunskap att hålla möten så att alla verkligen är med.
- Genom att gå utbildningar på riksnivå skapas kontakter mellan andra som arbetar med deltagardriven metodik
- Det finns inte så stort behov av en kurs just nu. Vi skall vara nöjda om vi kan komma igång med något praktiskt. Kontaktpersonen tror att det är värdefullt att forskare, lantbrukare och rådgivare diskuterar tillsammans. För många lantbrukare är nog inte ett deltagardrivet arbetssätt något främmande. Man är van med att på liknande sätt angripa frågor i styrelser och det egna företaget.
- Om det finns möjlighet att komma igång med något deltagardrivet projekt på gården finns det antagligen behov av en lokal utbildning inom metodiken, annars är det inte aktuellt i nuläget.
- Det finns mycket mer att lära om deltagardriven metodik. Om vi startar igång något projekt och det kommer med nya personer är det viktigt att de också får lära sig vad det innebär. Det är viktigt att känna till vilken värdegrund man har när man jobbar tillsammans.

Strategisk plan

Verktyg för det strategiska arbetet

En av målsättningarna i pilotprojektet var att forma en strategisk plan för att nå nedanstående mål:

- Utveckla metoder för delaktighet i processer som berör ekologisk produktion genom att förankra arbetet effektivare och bättre få ut försöksresultat och ny kunskap.
- Utnyttja försöksgårdarna som regional resurscentra och bygga lokala nätverk runt respektive gård för att på så sätt skapa kanaler för ömsesidigt utbyte mellan olika aktörer. Med detta arbetssätt kommer projektet bidra till ökad konsumtion av ekologiska livsmedel.
- Att vidareutveckla metoden deltagardriven forskning i samverkan med försöksgårdar.

Utifrån de olika diskussionerna på arbetsmöten och fältdag har projektledningen sammanställt ett förslag till en strategisk plan som respektive kontaktperson från de olika försöksgårdarna har godkänt. Den strategiska planen kan fungera som ett arbetsdokument för varje lokal försöksgård. Den ska visa på hur verksamheten på försöksgården ännu mer kan utgå från de lokala resurserna och där bidra till att skapa förutsättningar för mötesplatser mellan lantbrukare och andra aktörer som berörs av ekologisk produktion. Den strategiska planen ska även visa hur deltagardrivna arbetssätt med många aktörers idéer kan skapa samarbeten och resultera i olika typer av projekt med försöksgårdarna som bas.

I den strategiska planen ingår följande delar: (1) Funktion och vision med tydliga mål; (2) Fokusering på intressenterna; (3) Deltagardrivet processinriktat arbetssätt; (4) Förbättringsarbete runt varje försöksgård; (5) Organisation

I arbetet är referensgruppen central som träffas en till två gånger per år. Beroende på verksamhet och projektanslag kan gruppen träffas oftare beroende hur engagerad enskilda medlemmar är. Förhoppningsvis kommer flera deltagardrivna projekt i gång som involverar många deltagare varav en del är med i referensgrupperna.

Arbetet med att verka i sina regioner och nå ut med resultat är långsiktigt och spänner i första hand till år 2013. I förlängningen kan planen även inbegripa samarbete mellan andra regioner och försöksgårdar.

(1) Funktion och vision med tydliga mål

Den övergripande visionen som ligger till grund för den strategiska planen är att med de ekologiska försöksgårdarna som lokala resurscentrum skapa förutsättningar för mötesplatser mellan lantbrukare och andra aktörer som berörs av ekologisk produktion. Varje gård kan sedan formulera sin lokala vision och ställa upp mål för verksamheten.

Försöksgårdarnas funktion är central i det strategiska arbetet. Strategin med att utveckla gårdarna kan kanaliseras i olika typer av aktiviteter, som projekt- och kommunikationsverksamhet, som går att mäta och tidsbestämma. Samverkan mellan olika aktörer är en annan viktig del av arbetet liksom behovet av finansiering och ansvariga för respektive aktivitet. Förhoppningsvis kan varje ny aktivitet vara föremål för att tänka till hur den passar in i den strategiska planen och grad av delaktighet.

De referensgrupper av lantbrukare, försökspersonal, rådgivare, forskare och andra aktörer, som initierats runt gårdarna spelar en viktig roll för målarbetet och kan fungera som styrgrupper till den ekologiska verksamheten på gårdarna. Ett mer långsiktigt mål är att skapa ett nationellt nätverk för samverkan kring forskning och utveckling inom ekologisk odling på försöksgårdar med hjälp av dessa referensgrupper.

(2) Fokusering på intressenterna

I arbetet med att utveckla försöksgårdarna är kontakten med intressenter och andra aktörer viktig. I framtiden är det angeläget att utveckla verksamheten så att resultaten kan spridas ännu mer effektivt och att nyttan av det som görs på gården ökar för dem som berörs av verksamheten.

Startfasen i arbetet är att utgå från gårdens förutsättningar och därifrån fokusera arbetet på vilka möjligheter och problem som finns i verksamheten utifrån intressenternas synvinkel. Ett antal intresserade aktörer har redan varit med i pilotprojektets arbetsmöten och delat med sig av sina önskemål om vad verksamheten på respektive gård kan bidra med. Denna fokusering på vad som är viktigt för gårdens fortsatta verksamhet koncentreras i frågan: Med försöksgården i centrum, vad skulle man tillsammans kunna göra för att utveckla det ekologiska lantbruket och ytterligare ha nytta av gården?

Referensgruppens uppgift blir bland annat att ta fram på vilka sätt olika intressenter och berörda kan komma in och bli mer delaktiga i aktiviteterna. Några av gruppens arbetsuppgifter kan vara att identifiera vilka behov och förväntningar som finns hos olika målgrupper, att föreslå förbättringar och att ge förslag på hur man kan gå till väga. Referensgruppen behöver ta del av planer och mål som finns på respektive gård och tillsammans med berörda parter diskutera hur ett förändringsarbete med mer delaktiga arbetssätt skulle kunna se ut. I arbetet är det viktigt att utgå från fakta. Exempelvis kan gårdarna gå igenom de frågor som ställdes i den matris som varje gård har fått. Dessa svar kan ge en bild av försöksgårdens historia och nuläge. Därefter kan

gruppen föreslå förändringar. Varje gård kan börja med de projekt som det finns starkast önskemål att bli delaktiga i.

(3) Deltagardrivet processinriktat arbetssätt

Deltagardrivna grupper arbetar processinriktat med flera aktörer. I ett processinriktat arbete behöver man identifiera sina roller, utse ansvariga och fördela uppgifter. Dessutom måste metoder och verktyg för arbetet vara tydliga för alla berörda. Målet är att alla involverade ska lära sig och ha rätt att påverka verksamheten. Därmed ökar engagemanget vilket underlättar arbetet. Tydlighet i fördelning av ansvar och funktion är viktigt för att göra arbetet effektivt och bidrar till att alla berörda känner sig tillfreds och upplever verksamheten meningsfull. När förståelsen ökar kan varaktiga förändringar komma till stånd.

Arbetet på och runt försöksgården kan ha många funktioner och vänder sig till flera målgrupper. En viktig del i arbetet är att lantbrukarna och andra aktörer ges möjlighet att påverka forskning och försök. I denna organisation kan referensgruppens uppgift vara att ta ansvar för att deltagardrivna aktiviteter kommer till stånd. På så sätt kan de frågeställningar som deltagarna möter i sina ordinarie verksamheter komma med i planeringen på försöksgården.

Med gruppens hjälp och engagemang kan olika verksamheter integreras med varandra för att på så sätt öka effektiviteten i genomförande av försök och spridning av resultat. Arbetet kan även innehålla aktiviteter som är mer värdeskapande, typ studiebesök och seminarium, för särskilt inbjudna målgrupper.

En ökad delaktighet och kontakt mellan olika yrkesgrupper kan ge nya insikter om den egna förmågan att agera. Någon eller några i varje referensgrupp bör gå en kurs i deltagardrivna processer på nationell nivå. Dessutom behövs det regionala träffar där flera aktörer på försöksgården kontinuerligt har en lärande-process omkring arbetssättet.

(4) Förbättringsarbete runt varje försöksgård

Förbättringsarbetet inbegriper både vad man gör i den konkreta verksamheten, exempelvis odlingsförsök, och hur man arbetar på och kring gården. De personer som deltagit på arbetsmötena har tagit fram de viktigaste ämnesområdena för varje gård genom att arbeta med frågan: Vad ser du som de viktigaste frågorna för ekologiskt lantbruk i den här regionen? Sedan har man gått vidare och arbetat fram handlingsplaner för några specifika ämnen utifrån frågan: Hur skulle ett samarbete kring denna fråga kunna gå till (utifrån ett deltagardrivet perspektiv)? Dessa förslag på ämnen och handlingsplaner kan sedan gårdarnas organisationer använda som hjälpmedel i det fortsatta arbetet.

I denna sökfase tar man konkret fram vilka svårigheter och problem som är viktigast och hur de kan lösas utifrån gårdarnas lokala sammanhang. Referensgruppens styrning av arbetet ska kännetecknas av att flera led i verksamheten kan få del av varandras insatser. Till grund för detta behöver verksamheten kartläggas och processen med förbättringsarbetet dokumenteras. Detta kan sedan ligga till grund för att skapa systematik i arbetet. Ett användbart verktyg för kartläggning och utvärdering av genomförda och pågående projekt på försöksgårdarna är matrisen som använts i projektet, se vidare under rubriken Utvärdering av genomförda och pågående projekt på försöksgårdarna.

(5) Organisation

Organisationen runt försöksgårdarna ser olika ut men målet är att mer av deltagande arbetssätt ska integreras i den ordinarie verksamheten. Det betyder att referensgrupperna behöver strukturera det deltagardrivna arbetssättet och hålla alla faser levande.

Först bör man tillsammans på gårdarna fråga sig vad man vill göra utifrån de förutsättningar och frågeställningar som finns. De system som redan nu används på gårdarna bör inventeras, se matris ovan, och utvärderas utifrån vissa riktlinjer. Därefter kan samtliga berörda arbeta fram förändringar som är i linje med de mål som gården har satt upp. När förslagen diskuterats kan vissa rutiner förändras och spridas ut till hela organisationen.

Referensgrupperna behöver formeras, tydliggöra sin roll och ta fram en arbetsbeskrivning. I gruppöverenskommelser kan deltagarna gemensamt ta upp förväntningar, rättigheter och skyldigheter. Gruppen ska driva en kontinuerlig process för att öka delaktigheten på försöksgården genom att använda olika arbetsverktyg som ökar engagemanget hos flera aktörer. Exempelvis genom att man tillsammans tar fram problem- och lösningsbilder, omvärldsbeskrivningar och åtgärdsförslag. Dokumentation av hela arbetsprocessen är viktig och ska vara en naturlig del av allt arbete. Genom de fältvandringar och aktiviteter som genomförs på respektive gård kan sedan arbetet presenteras och vara en del av gemensamma utvärderingar och resultatsammanställningar. En återkommande utvärdering av verksamheten hjälper gruppen att mäta sin måluppfyllelse och se vad gruppen har uppnått (se punkt 1).

Grupperna formeras lokalt men bör även ha en kontinuerlig dialog med motsvarande grupper på andra försöksgårdar. Detta för att inspireras och lära av varandra, öka samarbetet och effektivisera arbetet. Referensgrupperna bör ingå i ett nätverk med regelbundna kontakter. Årligen eller vartannat år kan deltagare från alla grupper ordna en gemensam träff. Det är viktigt att de kontakter som skapas upprätthålls och att gemensamma beslut fattas som kan vidmakthålla arbetet i framtiden.

Diskussion med slutsats

Ekologiskt lantbruk på försöksgårdar

Arbetet med att utveckla försöksgårdarna tar sin utgångspunkt i gårdarnas lokala sammanhang och i de produktionssystem som finns idag. Pilotprojektet vill att de studier och försök som genomförs på försöksgården ska komma personer till del som ingår i systemet runt gården. På så sätt finns det samband mellan försöksgårdens verksamhet, de personer som arbetar på gården och de aktörer som finns i närområdet och som är intresserade av det som görs på gården.

Pilotprojektet har fört in något helt nytt i den ordinarie verksamheten på försöksgårdarna som ingår i projektet. Genom att redan i planeringen ta kontakt med lantbrukare och andra intresserade aktörer har projektet kunnat arbeta deltagardrivet och med ett gemensamt syfte. Varje gård har en kontaktperson, vilka alla är involverade i respektive gårds försöksarbete. Det har skett ett urval lokalt av inbjudna personer och respektive kontaktperson har varit med och bestämt dagordningen på arbetsmötena tillsammans med projektledarna. På arbetsmötena har alla som kommit varit delaktiga i arbetet med att beskriva gårdens förutsättningar och de viktigaste frågorna samt möjliga lösningar.

Matrisen som introducerats i projektet är ett verktyg för att ta reda på utgångsläget på gårdarna. Med hjälp av den kan man följa hur det fortsatta arbetet med deltagardrivna arbetssätt påverkar

verksamheten. Matrisen kan också vara ett verktyg för att analysera och utvärdera gårdens verksamhet och som referensgruppen kan använda som ett diskussionsunderlag i det framtida arbetet.

Redan så här långt har projektet hunnit ta fram nya idéer och göra viss reflexion på arbetsmötena. I det fortsatta arbetet skulle referensgruppen kunna förvalta dessa idéer och medverka till att ett deltagardrivnet synsätt används i hela processen från idé till färdiga resultat.

Verksamheten på försöksgårdarna är beroende av medel från olika projekt. Det är ofta ”tufft” att klara av finansiering, särskilt för mer långsiktigt verksamhet. Ofta krävs både tid och pengar för att fullfölja ålägganden i ett deltagardrivnet arbete. Referensgruppen kan bidra till att initiera projektidéer med stark förankring i regionen och söka nya anslagsgivare som är intresserade av lokala projekt och annan verksamhet som berör regionen. Utifrån de medel som finns måste sedan arbetet genomföras så effektivt som möjligt. Det gäller att få in bra rutiner att samla in data och genomföra försök. Många gånger har personalen på försöksgårdarna redan upparbetade rutiner som kan komma alla till del. Det kan ibland också vara svårt att veta vilken typ av data som är lämpliga att samla in. Här har rådgivarna och forskarna i referensgrupperna kunskap och erfarenhet som kommer väl till pass.

Ekologiskt lantbruk är som företeelse ofta mer utsatt i sina produktionsformer än konventionellt lantbruk. De ingående gårdarna har olika förutsättningar och känslighet i sin ekologiska odling (se under beskrivning av försöksgårdarna). Några av gårdarna har redan idag försök med hela odlingssystem. En studie från 2003, där Logården ingick, visar att den integrerade ansats som finns på gården inte är införlivad i rådande forskningsmetodik (Adler, 2003). För att underlätta för forskning med integrerad ansats behövs både ny kunskap om odlingssystemens miljömässiga och sociala påverkan, och djupare samarbeten mellan de försöksgårdar som redan idag har odlingssystemförsök. För de som berörs av ekologiska lantbruk kan en ökad andel av deltagardrivna forskningsmetoder vara mer attraktivt eftersom odlingssystemet är mer komplext i jämförelse med det konventionella jordbruket (Edwards-Jones, 2001).

Deltagarna på gårdarna har vid sina arbetsmöten tillsammans tagit fram förslag på vilka frågeställningar som är aktuella runt respektive gård. Med ursprungspunkt från deltagarna har gårdarna börjat forma referensgrupper där lantbrukare, rådgivare, forskare och andra yrkesgrupper ingår.

Bland de idéer som kom fram på arbetsmötena fanns frågor som både var gemensamma för flera gårdar och andra mer platsspecifika frågor. På Rådde, den enda av gårdarna med djurproduktion, prioriterades vallfoder- och dikoproduktion högt medan de rena växtodlingsgårdarna satte odlingstekniken främst. Vallförsök har generellt minskat i omfattning under senare år och de ekologiska vallförsöken förhållandevis ännu mer eftersom de är färre till antal. För att upprätthålla forskning och utveckling inom ekologisk vall- och grovfoderodling sett ur ett nationellt perspektiv är det därför viktigt att utveckla försöken på de gårdar som har utrustning och kompetens inom området.

Växtnäringshushållning, ogräs, utsäde och gamla sorter samt kvalitet var ämnen som kom upp på flera av gårdarna. Många av försöksgårdarna har stor erfarenhet av olika typer av odlingstekniska försök. På exempelvis Logården finns utrustning som passar särskilt bra för växtnäringsstudier medan andra gårdar har specialmaskiner för vallfrö- och ogräsförsök. De förslag som kom fram tydligt under projektets grupparbeten visade att problem- och frågeställningarna ofta attackerades bredare än i gängse försök. Exempelvis kopplade deltagarna på Lilla Böslid ihop fånggrödor som ogräshämmare med ett energisnålare odlingssystem. Att förena hälsa, människa och mat som kan

ge konsumenterna förståelse och se kopplingen mellan produktionsformer och matkvalitet kom fram både på Rådde och Ekhaga. I grupparbeten på Logården, Klostergården och Hillshög kom systemperspektivet fram som en stark drivkraft för att koppla exempelvis växtnäring och energi till odlingsmaterialet och ogräsförekomst.

På den gemensamma fältdagen processades sedan dessa frågor ett varv till i tre grupper med representanter från i respektive grupp. Resultaten från dagen visade att samtliga deltagare ville utbyta erfarenheter och att det är viktigt att lantbrukare får vara med i forskningsprocessen. Frågeställningen eller problemområdets natur påverkar både samarbetet och är ibland avgörande för hur försök och projekt ska genomföras.

Deltagarna i grupperna omkring varje försöksgård har börjat att lära känna varann och sina olika förutsättningar. I det framtida arbetet gäller det att kunna ta fram både gruppernas önskemål och gårdarna styrkor för att samarbeten och utveckling ska bli så gynnsam som möjligt.

Bredden av ämnen som diskuterades pekar på att det finns många frågor att undersöka på gårdarna. I grupparbetena visade de s.k. handlingsplanerna att det för vissa frågor endast krävs bättre samordning av information och resultat för att få svar på aktuella frågor. I andra fall krävs metodutveckling och mer långsiktiga projekt. Ytterligare frågor kan utvecklas till projekt gemensamma för flera försöksgårdar. På de flesta av gårdarna kom förslaget om en referensgrupp fram som en möjlighet att koppla lantbrukare och andra intressenter till försöksgården och tillsammans medverka i deltagardrivna projekt

Enligt utvärderingarna, som avslutade samtliga arbetsmöten, var de allra flesta deltagare positiva både till arbetssättet och till resultatet från mötet, trots att några kände viss tveksamhet.

Resultatet av fältdagen blev bland annat förslag på ny försöksmetodik när det gäller ogräsförsök samt att sätta in problemen/frågeställningarna i ett större sammanhang. I ogräsgruppen bidrog diskussionen till att formulera gruppens idé till en ansökan till SLF. För att underlätta kommunikation och informationsspridning mellan deltagarna har e-postlistor har skapats.

Hur man praktiskt kan arbeta deltagardrivet och vad deltagardrivet innebär

Deltagardriven forskning (DDF), innebär samarbete mellan människor med olika erfarenhet och bakgrund. Gruppens utformning och spelregler är centrala för att gruppdynamik och arbetsklimat ska fungera (se spelregler under resultat). I en väl fungerande grupp blir alla tryggare och arbetet utvecklas bättre.

Deltagardriven forskning syftar till att förstärka en hållbar utveckling. Allas delaktighet i forskningsprocessen är viktig och frågor behöver identifieras med helhetssyn. Idag är drygt ett tiotal deltagardrivna forskargrupper aktiva inom svenskt lantbruk. Det finns också ett nätverk för DDF-aktiva som startats av deltagarna. CUL initierade DDF inom svenskt lantbruk 1998 och fortsätter idag arbetet med att ”skapa en akademisk bas för deltagardriven forskning inom svenskt ekologiskt lantbruk och forma en fungerande organisation för fortsatt utveckling av detta sätt att arbeta” (CUL, 2006b).

Det deltagardrivna arbetet ska även skapa förutsättningar för lärande och utbyte av erfarenheter och ny kunskap (Eksvärd, 2007) i en gemensam läro- och förändringsprocess kring deltagarnas erfarenheter och behov. Grundläggande för arbetssättet är alla gruppmedlemmar är aktiva och

kan kommunicera med varandra för att tillsammans kunna identifiera frågeställningar, planera och genomföra uppgifter, analysera och dra slutsatser.

I pilotprojektet har det använda arbetssättet underlättat för deltagarna att ta aktiv del i lärandet. Enligt Kolbs lärandecykel finns fyra olika faser av inläring: konkret upplevelse, reflekterande observation, analytiskt tänkande och aktivt experimenterande/förändring (Kolb, 1984). Det deltagardrivna arbetet kan erbjuda möjligheter för deltagarna att aktivt iaktta det som sker på försöksgårdarna utifrån konkreta upplevelser. I grupperna ges möjlighet att reflektera över vad man sett och försöka förstå samband. Gruppernas analyser kan sedan ge upphov till nya försök där man får skapa något tillsammans som i sin tur resulterar i förändringar och förbättringar.

Pilotprojektet har också strävat efter att erbjuda en hög grad av deltagande där både genomförande, lärande och analys ingår. Graden av delaktighet i forskning kan klassificeras enligt Pretty et al. (1995). Den lägsta graden av delaktighet är passivt deltagande där deltagarna blir informerade om vad som ska hända. Den högsta graden av delaktighet uppnås när deltagarna tar egna initiativ till förändring oberoende av utomstående organisationer. Däremellan finns olika stadier av deltagande. I pilotprojektet har strävan varit att i arbetsmötena ha en hög grad av delaktighet där samtliga haft möjlighet att påverka arbetet med att ta fram idéer till framtida möjliga ämnesområden och försöksverksamhet.

Engagemanget i det deltagardrivna kommer säkerligen att öka när man erhåller verkliga siffror och konkreta resultat. Helhetssynen är viktig liksom att gruppens medlemmar känner väl till både varandra och de lokala förutsättningarna. Traditionell forskning har svårt att fånga helheter – därför är det en utmaning att våga göra försök och forskning på ett mer deltagande sätt.

Hur framtida projekt på och kring försöksgårdarna kommer att se ut beror mycket på deltagarna, deras önskemål och vilja till förändring. Graden av delaktighet måste balanseras med vad som är praktiskt genomförbart och ansvarsfördelning. Tidsaspekten är också en viktig faktor eftersom deltagardrivna projekt ofta tar längre tid att genomföra men spridningen av resultat och lärande ofta kan vara mer effektivt än i mer traditionell forskning. Referensgrupperna kan fylla en viktig funktion vid initiering, utveckling, ansökning och utvärdering av olika projekt. Referensgrupperna kan stimulera till reflexion av arbetsmetoder och då det anses lämpligt stimulera till ökad delaktighet. Gruppen kan vara ett bollplank vid planering av verksamhet och odling på försöksgården. De personer som varit engagerade i referensgrupperna under det år som pilotprojektet pågått är mycket engagerade personer med många uppdrag och egna verksamheter. För att dessa personer skall kunna prioritera och lägga ned tid på ett arbete i referensgrupperna är det viktigt att man ser tydliga positiva resultat av sitt arbete samt att samarbetsklimatet är öppet och stimulerande. Det är viktigt att på något sätt lösa finansiering för arbete med referensgrupperna och ett nationellt nätverk av grupper. Deltagarna i projektet anser att möjlighet till ersättning helst bör finnas till alla deltagare i grupperna eftersom frågorna som kommer behandlas främst kommer vara övergripande och inte främst kan ses som egen vinning för de enskilda deltagarna.

För att det nationella nätverket skall fungera behövs det några personer som blir spindlar i nätet och ser till att det gemensamma nätverket fungerar. För att lösa en del av finansieringsfrågan finns en ansökan inlämnad till Jordbruksverket. I framtiden skulle finansiering av referensgrupper kunna göras genom att kostnaden tas ut från de projekt som pågår inom Hushållningssällskapen, SLU och andra ingående organisationer.

I pilotprojektet har fem försöksgårdar som ägs av Hushållningssällskap och en som ägs av SLU ingått. Både Hushållningssällskapen och SLU har på olika sätt redan ett utvecklat internt och

externt samarbete i hela landet. Hur referensgrupperna placeras administrativt på respektive plats bör varje grupp bestämma. Hur grupperna påverkas av och passar in i redan befintliga organisationer bör grupperna fundera över. Inom Hushållningssällskapen är det till större delen rådgivare inom ekologisk odling som för närvarande har ett extra ansvar för den ekologiska verksamheten på försöksgårdarna. Dessa kommer troligen ha en nyckelroll för att referensgrupperna skall kunna få någon varaktig verksamhet. Om arbetet i referensgrupperna lyckas kan det bidra till att motsvarande aktiviteter kan starta även kring andra försöksgårdar som inte deltagit i pilotprojektet.

Eftersom försöksgårdarna inte är jämnt fördelade över landet samt att driftsinriktning varierar på de olika gårdarna är det en viktig uppgift för referensgrupperna att även fundera över hur försöksgårdarna kan fånga upp frågor och fungera i ett nationellt perspektiv.

Litteraturlista:

Adler, S.A. 2003. Research Design and Communication in Production System Experiments. A Multi-Case Study in the Nordic Countries. Master of Science Thesis in Agroecology. Department of Horticulture and Crop Sciences. Agriculture University of Norway, Ås.

CUL, 2006a. http://www.cul.slu.se/publikationer/forsoksgardar_sverige.pdf 2008-01-16

CUL, 2006b. <http://www.cul.slu.se/forskning/deltagardriven/index.asp> 2008-01-28

Edwards-Jones, G. 2001. Should we engage in farmer-participatory research in the UK? Outlook on Agriculture, Vol. 30, No 2, pp. 129-136.

Eksvärd, K., 2003. Tillsammans kan vi lära och förändra – deltagardriven forskning för svenskt lantbruk. CUL, SLU.

Eksvärd, K. 2007. Ett möte mellan olika forskningsprocesser – deltagardriven forskning i ett multidisciplinärt projekt. Ekologiskt lantbruk nr 48. Centrum för uthålligt lantbruk, SLU.

Kolb, D.A. 1984. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development Prentice-Hall Inc., New Jersey.

Pretty, J. N., Guijt, I., Thompson, J., Scoones, I. 1995. Participatory Learning and Action – A Trainers Guide. International Institute for Environment and Development, London.

Publikationer inom projektet

Rölin, Å. & Svanäng, K. 2007. Pilotprojekt: Deltagardriven forskning på försöksgårdar. Mat i nytt klimat. Ekokonferensen Norrköping 19-21 november, s. 157. Sammanfattning av poster.

Bilaga 1: Olika typer av projekt som kan finansieras av olika finansiärer

Grad av fokusering	Stiftelser ex. Alfastiftelsen	Länsmyndigheter	Interreg IVB	Ekhagastiftelsen	Jordbruksverket	Stiftelsen lantbruksforskning	Formas	EU: s 7: e ramprogram för forskning	Inriktning
Enskilt och "smalt" projekt				X	(X)	X	X	X	Grundforskning
Enskilt och tvärvetenskapligt projekt				X	(X)	X	X	X	Grundforskning
Enskilt och "brett" projekt				X	(X)	X	X	X	Grundforskning
Enskilt och "smalt" projekt				X	X	X	X	(X)	Fältforskning
Enskilt och tvärvetenskapligt projekt				X	X	X	(X)		Fältforskning
Enskilt och "brett" projekt				X	X				Fältforskning
Enskilt och "smalt" projekt		X			X				Teknisk utveckling
Enskilt och tvärvetenskapligt projekt		X			X				Teknisk utveckling
Enskilt och "brett" projekt		X			X				Teknisk utveckling
Enskilt och "smalt" projekt	X	X							Näringsutveckling
Enskilt och tvärvetenskapligt projekt	X	X							Näringsutveckling
Enskilt och "brett" projekt	X	X							Näringsutveckling
Samverkan kring "smalt" projekt				X	(X)	X	X	X	Grundforskning
Samverkan kring tvärvetenskapligt projekt				X	(X)	X	X	X	Grundforskning
Samverkan kring "brett" projekt				X	(X)	X	X	X	Grundforskning
Samverkan kring "smalt" projekt				X	X	X	X	(X)	Fältforskning
Samverkan kring tvärvetenskapligt projekt			(X)	X	X	X	(X)		Fältforskning
Samverkan kring "brett" projekt				X	X				Fältforskning
Samverkan kring "smalt" projekt		X	X		X	X			Teknisk utveckling
Samverkan kring tvärvetenskapligt projekt		X	X		X				Teknisk utveckling
Samverkan kring "brett" projekt	X	X	X		X				Teknisk utveckling
Samverkan kring "smalt" projekt	X	X	X						Näringsutveckling
Samverkan kring tvärvetenskapligt projekt	X	X	X						Näringsutveckling
Samverkan kring "brett" projekt	X	X	X						Näringsutveckling